

Ба 216561

VII/2

Казьма Чорны

Отд.

VII

23433

**ХВОІ
ГАВОРАЦЬ**

2

Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі
МЕНСК 1926

1872

NOTICE

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

[Faint, illegible text]

Ба 216561

КУЗЬМА ЧОРНЫ

ХВОІ ГАВОРАЦЬ

Бел. аддзел
1994 г.

VII

23433

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
М Е Н С К—1926

Цэнтральная
бібліятэка БССР
Імя В. І. Леніна

1949
ПРОВЕРЕНО

ОДЕССКАЯ ГОРОДСКАЯ
2-ЯНВ. 1927
ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

170.02.2010

БДВ № 133. Галоўлітбел № 19441.

1-ая Дзярж. друк. Заказ № 550. У ліку 3.000 экз.

ХВОІ ГАВОРАЦЬ

I

Сьмех—часта дзындра сумных настройў і сталых думак. Адгэтуль я праводжу роўналежнасьці пры маіх разгадках усяго... сяджу над канавай, гляджу на босыя, каравыя ногі дзядзькі Язэпа і думаю: увесь час ён маўчыць—значыцца, у яго многа важнага ў душы; у яго многа слоў.

Мне важна слухаць яго выказваньні аб тым, чым у вострыя моманты жыцьця повен ён; я яшчэ ўпэўнены ў тым, што і для яго гэта палёгка і я думаю так: няхай ён гаворыць аб чым сабе хоча, а я буду з па-за гэтых слоў чуць тое, аб чым ён не гаворыць, аб чым толькі думаюе... А што яго нешта мучыць, гэта відаць па ім. Што ў яго?

Гэта ня ёсьць мая пустая цікаўнасьць, гэта—жаданьне блізасьці з гэтым чалавекам.

— Гавары ты, дзядзька, аб чым-небудзь,—хочацца сказаць мне.

А ён маўчыць. Зьвесіў босыя ногі з насыпанага над канавай валу, укрытага пажоўклай травой, і глядзіць уніз. Там, на дне гэтай няглыбокай і вузкай канавы трава таксама жоўтая, але большая; відаць з яе конскую спаранелую сківіцу з некалькімі зубамі і з вялікаю чорнаю мухаю; з боку наточаны мурашкамі дробны, як пыл, жоўты пясок.

Я гавару першы:

— Мусіць халады хутка пачнуцца—вельмі-ж сивагракоў аднекуль паналятала. Сягоньня папайдні я йшоў з кустоў, дык там гэта што Юрась заараў ялавіну, дык на тэй ральлі што іх робіцца—бегаюць, скачуць...

— То што,—сказаў дзядзька Язэп,—не заўсёды яны прылятаюць перад холадам, я не спрактыкаваўся, каб яны канечне паказвалі холад... Гэта ёсьць такія маленькія птушкі—бычкі, дык яны вядуцца хто іх ведае дзе, а калі пачуюць холад—адразу зьяўляюцца каля будынкаў... Гэта даўней, як я яшчэ хлопцам быў, дык пашоў быў раз у сад лом сеч. Пацягнуў ламачыну, а яны з-пад яе калі сыпануць кучаю...—дробныя, як гарох, і якраз неўзабаве тады, калі даў холад! Праўда, восень была, позна... Птушкі чуюць холад...

Ён з захапленнем расказаў аб гэтым, а я падумаў: „Калі ён так гарача, з такою прыем-

насьцю гаворыць аб гэтым, значыцца, праўда, што нешта яго мучыць, нешта гняце яго істоту, і вось гэтае самае ён хоча ўтапіць у даўнейшай восені, у ломе ў саду і ў птушках, якія чуюць холад“...

Як кагадзе йшлі мы з ім з поля вузкаю дарогаю між палос ральлі і іржышча, я думаў запытацца, што з ім, чаго ён такі непакойны ў голасе, а цяпер рашыў ня пытаць—няхай сам скажа, а калі не—хто мае права залазіць у чужую душу? Асабліва, калі ня ўпэўнены, што словы твае будуць лекамі. Глядзі, каб не залезьці ў чужую душу з цвёрдымі капытамі...

Дзядзька Язэп памаўчаў і загаварыў:

— Гэты год будзе раньня восень, відаць... Толькі, от, з аўсамі запазьніліся... У мяне яшчэ коп пяць ня зьвезенага, а ў Юрася ўвесь на полі...

— Невялікая работа—пазвозіць авёс,—сказаў я.

— Я не кажу, што вялікая... цяпер авёс буйны, дык яго лёгка рублём уціскаць... Я памятаю, даўней раз у мяне авёс ледзьве быў з зямлі падняўся, ні то што жаць, а сілаю, гвалтам я скасіў яго... Там гэта каля лесу... рана пасьпеў ён, дык яго кашу, а хвоі шумяць-шумяць...

„Ён ізноў пашоў у бок з гаворкаю“, падумаў я: „ужо ў хвоі падаўся, яму, значыцца, лягчэй гаварыць аб чым-небудзь другарадным“.

І я пачаў гаварыць:
— Цяпер там маладыя хвоі ўзяліся. Тады як у вайну павысякалі там іх, дык здавалася, што пустэча будзе. А гэта малады лес узбуяў... Здаецца, нядаўна было—я яшчэ на тых хвоі, бывала, з вашым Міхалам лазіў глядзець у гнёздах вараняняты...

Ён дзіка глянуў на мяне, трохі паглядзеў так вот мне ў вочы, пацерабіў чорную, кароценькую і пасівеўшую месцамі шчаціну барады і сказаў:

— Міхал памёр. Учора вечарам прышоў адтуль ліст.

Сказаў і змоўк. І ізноў пачаў глядзець у жоўтае дно канавы... Чорная муха ўжо лазіла па пальцах яго нагі, а мае думкі блыталіся так: то гэта Міхал памёр ад сухот, мусіць, бо на вайне атруцілі яму лёгкія ўдушлівым паветрам. І вось цяпер дзядзька Язэп сядзіць тут са мною над гэтай канавай і страшна сумуе. Цяпер у яго толькі дачка і жонка ў сям'і, а Міхала ён ужо два гады ня бачыў—той недзе быў на рабоце і патроху хварэў... Дзядзька Язэп многа чаго перажыў цяжкага ў жыцці, многа бачыў такога, ад чаго жудаснасьць можа ахапіць чалавека...

Раптам мае думкі пераскочылі на чорную муху. Яна поўзала па яго пальцах, а ён ня чуў

гэтага. Я пачаў думаць, што ў яго на нагах
вельмі-ж таўстая скура, ды яшчэ ў засохшай
зямлі—хіба тут нейкая муха будзе прыметна!

Ён маўчыць. Можа, гэта ўсякае гора—толькі
муха іншаму чалавеку?

Сядзеў ён, упёршыся рукамі ў зямлю. Тро-
хі пагойдваўся шырокаю сьпіною. З-пад шапкі
з цыратовым казыроком павылазілі густыя, чор-
ныя валасы, з ніткамі срэбранай сівізны. Твар
у яго абветраны, да чарнаты загарэлы на
сонцы...

Ён адхінуўся назад і стаў глядзець некуды
па верх мае галавы. Тады я лішні раз упэў-
ніўся: чалавек можа быць гордым перажытымі
пакутамі, у час-жа гора, калі ён пачынае стаг-
наць перад другімі, ён тады—увасабленьне мі-
зэрнасьці.

Вось чаму дзядзька Язэп маўчыць. Бунт у
ім схаваны ў глыбіні...

II

Вечарамі на зямлю лажыцца шэрая ціш.
Полё пахне аўсяным іржышчам і вялаю ата-
ваю, а цесныя двары пры маўклівых хатах—
коньмі і дзэгцем. Наша вуліца дрэмле ў цішы
і ясным змроку.

Толькі не маўчыць стары папоўскі сад—у
старым доме асьвечаны там два адчыненыя

акны, і некалькі комсамольцаў на ўсю вёску спрачаюцца над кніжкаю тэорый Дарвіна. Галасы іх, сакаўныя, як недаспелы арбуз, чутны за дзесяць хат і абуджаюць думкі: „Гэта прэлюдыі да будучай індустрыяльнай вайны з прыродаю“.

Як-бы гэта далікатна і ў меру выказаць дзядзьку Язэпу?

Ён сядзіць сабе ціха на прызьбе і глядзіць на свае нагі. Я каля яго блізка, але ў змроку ён здаецца мне цёмнай грузнай постацьцю з абыяк накіданымі абрысамі...

У саду каля асьвечаных вокан ходзяць, абняўшыся па двое, хлопцы й дзяўчаты. Дзяўчаты зьвіняць сьмехам, а хлопцы пробуюць сьпяваць:

Не хадзіла, ня гуляла,
Рана спаць лажылася...

Першыя два радкі памагаюць падводзіць дзяўчаты, а пасля сьціхаюць—ёсьць такое ўстанаўленьне, што дзяўчыне шмат якіх слоў трэба сароміцца...

Сьпяваюць моцна, бо ведаюць, што, поп, выселены ў другую палавіну дому, любіць цішыню. Цяпер ён пэўне ходзіць недзе па дварэ і нюхае пах вялай травы. У садзе пільнуе позьнія яблыкі стары Гірш—за свае яблыкі ён сьмелы і спакойна сьпіць у будцы. Ёй добра,

што ён стары—хоць высьпіцца сабе як мае быць. Бо каб быў ён хоць трохі малодшы—не заснуў-бы ён тут усё роўна... І толькі нямыя і да ўсяго абыякавыя кусты агрэсту й маліны зьяўляюцца сьведкамі... Дзяўчаты заліваюцца слаўным срэбрыстым сьмехам, бесклапотным і чыстым—нашто раней часу забіваць галаву думкамі аб аліментных правах...

Слаўна адчуваецца блізкая восень. Мякка абнімае зямлю празрыстая ноч. За дзьве вярсты адсюль адчуваецца аеравай вастратою рэчка, пажайцелья крушыны і каржакаватыя хвой над ёю. Над паплавамі лазіць туман густым маляком...

Дзьве постаці відны ў змроку—ідуць, прыціснуўшыся адна да другой; і два галасы пераплятаюцца таксама, як і постаці ў абнімку,—падаюць яны нізкім шэптам. Я пазнаю дачку дзядзькі Язэпа—смуглявую маленькую Досю і, пазнаўшы, адганяю ад сябе журботную трывогу, раптам скрабянуўшую мяне; заспакойваю сябе нават некаторымі філёзофічнымі развагамі...

Яны ўдваіх садзяцца на суседнюю прызьбу і шэпчуцца.

— З кім гэта яна?—ціха гаворыць мне дзядзька Язэп.

Я горды тым, што ён давярае мне свае думкі, але, ад малых дзён падказанай мне людзь-

мі неабходнасьці браць усё пад контроль, я раскідаю думкамі: хто-ж такі дзядзька Язэп? Трохі падумаўшы аб гэтым, я не адганяю ад сябе гордасьці нашай блізасьцю і пачынаю пазнаваць, з кім сядзіць Дося. Цераз хвіліну я падсоўваюся бліжэй да дзядзькі Язэпа і паведамляю яго:

— Гэта студэнт-практыкант. Той, што прыехаў з каморнікам зямлю мераць.

— М-м-мгу...

І тут я не пазнаў дзядзькі Язэпа, першы раз за час свае блізасьці з ім не пазнаў. Ніколі ён так бязудзельна да ўсяго не адносіўся. Гаворачы аб студэнце, і ведаючы дзядзьку Язэпа, я быў упэўнены, што ён зараз-жа пачне выводзіць свае пераконаньні,— добра гэта ці кепска і як да гэтага трэба адносіцца. А цяпер ён аднёсься да гэтага так, як-бы гэта Дося яму не дачка, а студэнт не малады хлапец, а якая-небудзь танная істужка, што выпадкова і бяз ніякіх сьлядоў пасьля сябе, абнімае Досіну шыю.

Цяпер, значыць, дзядзька Язэп думае толькі аб Міхале.

І мы так сядзімо моўчкі. Дзядзька Язэп чуе калені, мабыць пойдзе зараз спаць.

— Добры вечар.

Вырасла аднекуль са зроку шэрая постаць, прыткая і лёгкая.

„Чаго гэта поп ходзіць ноччу па вуліцы, няўжо яму мяшаюць спаць галасы ў саду?“ — думаю я.

А ён углядаецца, каб пазнаць нас, пасья гаворыць дзядзьку Язэпу:

— Стары ты чалавек, табе ж паміраць хутка пара прыдзе, а бога забыўся, хоць-бы адслужыў па Міхалу паніхіду...

Дзядзька Язэп маўчаў.

— Стрэў я ўчора Астапа Варывончыка — так і так, кажа, Язэпаў Міхал памёр, я аж умлеў...

Голас у папа танклявы і порсткі і ўвесь ён, як на іголках, — стаіць і гойдаецца, перабірае на жываце пальцы, гладзіць пальцам шчуплую бародку. Дзядзька Язэп, слухаючы яго, нагінаецца і кладзе рукі на калені.

— ...Дык ты, Язэп, заўтра прыдзі да мяне, дык мы аб паніхідзе пагаворым...

Поп моўчкі прысеў каля мяне, павадзіў пальцамі па бровах і закурыў. Моцна запахла добраю самарослаю табакаю, дым гэты змяшаўся з пахам вымазаных варволам папоўскіх ботаў і потам яго шыі. Суконная вопратка дзядзькі Язэпа пахла пыльным бульбянікам і сухім выветраным хлебам; ад усяго гэтага хацелася драмаць.

— Ну то як? — сказаў поп.

І, сказаўшы, адварнуўся ў другі бок ад маўк-
лівага дзядзькі Язэпа.

— Гэта ў цябе, Язэп, ад таго, што зану-
дзеў ты па Міхалу. Паспакайней трохі.

І пашоў у свой бок, раптам усхваціўшыся.

— Ня сумуй, дзядзька,—сказаў я.

— Нуда агарнула.

І гэта сказаў ён слаўна, бо ня скардзіўся,
а выказаў факт.

Да нас падышоў раптам Тамаш Арлоўскі—
барадаты і моцны стары, з другога канца ву-
ліцы.

— Я да вас, хлопцы.

— Ну?

— Зрабеце маёй жонцы хату.

— Гавары, чаго прышоў.

— Я-ж гавару. Дошкі ў мяне ёсьць, толь-
кі-ж вельмі сукаватыя, ёсьць бяз сукоў, ды ў
гразі—гэблі патупіце!

— Што, твая старая памёрла?

— Але.

— Нешта-ж яна мала хварэла. Ня чуцно
было.

— Тыдзень.

— А-а-а...

— Нястраўнасьць гэта ў яе. Павячэрала, а
на заўтра ня ўстала з пасьцелі.

— Ага.

— Дык можа-б ты цяпер за работу, Язэп, узяўся.

— Цяпер то я не магу, заўтра зранку можна будзе. Толькі дай ты мне добрых памочнікаў; прасі Мікалая.

Тамаш глянуў у мой бок.

Рабіць труну з дзядзькам Язэпам!—Я быў малады і ў маёй сталасьці былі некаторыя элементы надуманасьці. Часамі яны неўзаметку пачыналі спываць. Але я з малаком мацеры адтрымаў людзкую прывычку, хоць часам і нявінна, хітраваць. І я сказаў:

— Калі часу няма, ліха на яго. Бацька нездароў, дык я адзін.

— Ды што табе гэты час! Што ты ўміраць ніколі ня будзеш?.. Але праўда, табе яшчэ далёка.

„Значыцца пачаў ён вымяраць мяне меркаю сьмерці,—падумаў я,—годзе ламацца“.

І я сказаў:

— Добра.

— Дай яшчэ аднаго,—сказаў дзядзька Язэп. Тамаш моўчкі пастаяў і пашоў.

І тут вышла нязвычайнае ў гэтую хвіліну з дзядзькам Язэпам. Ён затрос барадою ад сьмеху, трос галавою.

— Чаго ты, дзядзька?

— Тамашыха памёрла! Павячэрала, кажа, як мае быць, а назаўтра з пасьцелі ня ўстала...

Нястраўнасьць! Як ты думаеш, сынку, колькі пудоў яна важыла...

І раптам змоўк ён, зноў узяўся рукамі за калені, пасядзеў так трохі і ўстаў.

— Хадзем, сынку.

— Зараз.

Ён пашоў, а я сяджу адзін і думаю:

„Што гэта ў яго? Няўжо гэта толькі за тым, што Міхал сын яму, а Тамашыха чужая і любіла паласкаць косьці другіх?“

Я падумаў аб гэтай таўстой, грузнай, як хмара, жанчыне. Куды ня йдзе—усё жуе нешта, каго ні стрэне—правядзе зіркам мізэрнага абгавору...

— Братка Міхал,—сказаў я ціха,—ёсьць-жа людзі, сьмерць якіх не выклікае думак змагацца з прыродай... Але ты памёр!

Ціха было на вуліцы і ў папоўскім садзе...

Дося сядзела з практыкантам на прызьбе.

Я ўстаў, каб ісьці, але, адышоўшыся, ня мог не пастаяць трохі—мае філэзофічныя развагі ад мяне ўцяклі, бо хвалі душы ня былі вялікімі.

— Досечка,—шэпча ён,—міленькая...

Яна маўчыць, і яны зьліваюцца ў адну цёмную постаць...

Слаўна глядзяць на мілую зямлю, ціхія зоры.

III

У доўгім Тамашовым гумне, на вільготным таку, мы робім Тамашысе труну. Моцны, як дуб, на тоўстых зьвязістых нагах, стаіць на мяккіх стружках дзядзька Язэп з алоўкам у руках і рысуе па каструбаватых дошках лініі, а мы ўдвох—я і Астап Варывончык—сядзім вярхом на абструганай дошцы й габлюем яе „бараном“.

Дзядзька Язэп сягоньня зусім маўчыць, скажа толькі некалькі слоў, калі трэба, аб труне ды дошках; ён паволі тупае вялікімі ботамі, сагнуўся нейк шырокаю сьпіною, і на вусох яго пілавіны—былі яны на рукаве, а рукавом ён разгладжваў вусы.

Сягоньня я забыў трохі пра дзядзьку Язэпа і ўпікаю сябе гэтым, зусім ня думаю і аб Міхале; у мяне ў галаве па жылах тупа стукае кроў, галава трохі баліць і думкі нейк атупелі—некуды згінула з самае ночы вастрата, задромалі мае ўсякія развагі. Упарта і без патугі думаецца толькі аб адным—аб маленькай смуглявай Досі. Салодкі смутак апаноўвае мяне.

Астап Варывончык, як заўсёды вясёлы, падморгвае мне хітрымі вузкімі вочкамі і раз-па-разу аблізвае губы.

— Чаго ты мне падморгваеш?

— Чаго ты так зьвяў сягонья?

— Ня высыпаўся.

— Ну пэўна-ж, што гэта не ад лішняга сну.
Я маўчу.

— Я як быў малодшым, дык чорт яго калі й спаў—бабы спакою не давалі. Але я быў за цябе мацнейшы, вялым ніколі ня быў.

Я зноў маўчу.

— Ты што, бабу маеш?

У мяне зьяўляецца патрэба пачухаць каля вушэй.

— Пот,—гавару я.

Астап Варывончык хітра ня спускае з мяне вачэй.

— Пот,—зноў гавару я.

І маўчу. У мяне злосьць на Астапа Варывончыка. Чаго ён дапытвае мяне, чаго варушыць тое, ад чаго смутак мучыць мяне. Твар яго проста перада мною. Гэта круглы і рыжы твар, малады й сыты; толькі тонкія маршчынкi й сiнія кругi пад вачыма і галава пачынае лысець. Дзядзька Язэп глядзіць мне ў вочы з хвіліну; пасья, як-бы аб чым дагадаўшыся, вызваляе мяне з майго становішча:

— Ідзі, Мікалай, мне тут у гэтай дошцы кант згаблюй—я зьбіваць пачну.

Цяпер я зусім упэўніваюся, што ён ведае, аб кім я думаю. І мне прыемна глядзець на

199685 /

яго сухую і моцную, прысаджістую постаць. Я іду да яго, а Астап Варывончык запуская руку ў белыя стружкі ў кутку—нядаўна прыходзіў да нас у гумно Тамаш, прынёс нам бутэльку гарэлкі і сухое кілбасы на закуску.

— Пеце, браткі, ды канчайце,—сказаў ён:— жонка хаты ня мае.

— Няўжо злуе на цябе твая жонка за гэ- та?—ухмыльнуўся Астап Варывончык.

— Маўчыць. Хоць-бы слова.

Мы прымецілі, што ён ужо пасьпеў выпіць... Да яго ў хату йдуць людзі—бабы ўсё най- больш. З мужчын адзін толькі стары Апанас Ярмаліцкі—дый той у хату не заходзіў,—угле- дзеўшы нас у гумне, ён падышоў цераз ага- роды і пагаварыў з намі трохі аб пагодзе і сьпелых гарбузох.

Цяпер Астап Варывончык налівае з бу- тэлькі ў вышчарбленую шклянку і падносіць дзядзьку Язэпу. Той трохі выпівае і аддае назад.

— Чаму ня ўсё?

— Не хачу.

— Цяпер ты, Мікалай, дапівай.

Ён яшчэ трохі падліў мне, і я выпіў. Сам Астап выцягнуў цэлую шклянку, і мы закусваем сухою кілбасою. Дзядзька Язэп паволі жуе, стоячы пасярод току. Неўзабаве зьяўляецца

Тамаш і прыносіць нам два селядцы—сяк-так аскрэбеныя і паклычаныя пальцамі.

— Хоць-бы ты, сынку, піў,—гаворыць ён мне,—можа аслабеў, габлюючы, дык от выпі яшчэ чарку.

— Ня пі,—абарочваецца да мяне дзядзька Язэп;—зашкодзіць.

І, як-бы апраўдваючыся, зьвяртаецца да Варывончыка й Тамаша:

— Што-ж з яго будзе за работнік, калі ён нап'ецца.

— Можа вам дошчак не хапае?—клапоціцца Тамаш.

У гумно раптам зьяўляюцца двое—вартлявы і маленькі Пятрусь Міхалінчык і доўгі, тонкі і пануры Яўхім Стрыгун, з вострым тварам, белымі валасамі і босы. Я гляджу на гэтую маўклівую і нейкую нясьмелую постаць і мяне апаноўваюць думкі, што гэта мусіць прырода стварыла яго такім для таго, каб якой-небудзь чулай натуре пабрацку трохі пасьмяяцца над ім, а пасья над ім-жа горка заплакаць. Ён глядзіць на нашу работу і на твары яго, поўным рабаценьня, застыла нясьмешная ўсьмешка. Пятрусь Міхалінчык весела садзіцца каля Астапа Варывончыка, ляпае яго рукою па калені і падае голас:

— Я нюхам чую, дзе п'юць. Яўхім мне па-
мог: пацягнуў носам ды кажа—хадзем.

— Жартуеш,—апраўдаўся Яўхім.

— Я вам прынясу, хлопцы, другую шклянку,—
пагаспадарску клапоціцца Тамаш.

— Хопіць і гэтае.

І я ня ўсьпеў агледзецца, як Пятрусь Мі-
халінчык ёмка выпіў, крактануў і ўзяў кусок
селядца. Тамаш паднёс Яўхіму. Той спачатку
адмовіўся, а пасья, бачачы, што яго больш ня
просяць, узяў і выпіў. Адламаў кусок кілбасы,
агледзеў прытульную мясьціну на дошках, каб
спакойна было есьці, сеў і пачаў паволі жаваць.
Рэшту гарэлкі дапілі, нейк раптоўна, Варывон-
чык з Міхалінчыкам і адразу сталі сьмешна-
вясёлымі.

— Я вам, браткі, прынясу чаго паесьці,—
нейк радасна сказаў Тамаш; радасна, мусіць,
затым, што ў яго гумне вясёлыя людзі.

Яму ніхто нічога не адказаў, і ён, пастаяўшы
трохі, падаўся сьпяраша ў бок Яўхіма, а пасья
пашоў у хату.

Астап Варывончык, скрывіўшы раптам на-
бок дробны твар свой, засьпяваў:

Ох, ці мне о-ох;

На балоце моо-ох...

Хлопец па дзяўчыне

Сем гадоў соо-о-ох!

795972 19

Пятрусь Міхалінчык уставіўся вачмі ў яго твар, сьціснуў каля кішэнь портак кулакі, з нецярплівасьцю чакаючы, пакуль той скончыць. Як скончыў, засьпяваў раптам прыпеўку з другой песьні:

Там хадзіла, там гуляла
Дзеўка малада!..

Пасьля падумаў трохі, махнуў рукою, зьмяніў раптам мотыў песьні на вясёлы й паўтарыў:

Там хадзіла, там гуляла
Йэх!..
Дзеўка малада!..

Яўхім спакойна жаваў кілбасу.

Дзядзька Язэп стаў у варотах і глядзіць на пажоўклую траву перад гумном...

Ясна ад сонца й шырока ад першага подыху блізкай восені. Слаўна пахне з садоў бэрамі, блішчаць першыя ніці белага павуціньня; скрыпяць на вуліцы вазы—возяць позьні авёс,—але ціха ад пажаўцеўшых клёнаў... Плюхае вада й сьпяваюць пеўні.

Стоячы, маўчыць дзядзька Язэп.

Астап і Пятрусь, палёгшы на мяккіх стружках, задумёна сьпяваюць:

Ой за полем, полем ды за ўзгоркамі,
Пры вадзе берагавой ды пад чаротамі
Ды шумела асака...

Дзядзька Язэп вышаў з гумна і пашоў па-
волі, босы, па траве.

Ой ды як-жа асака, ды шумлівая!..

Ой шумела-ж яна, як гаварлівая...

Яўхім узяў у рукі бутэльку, паглядзеў, што
пустая, і палажыў назад, сеў і маўчаў, мусіць,
слухаў:

А там беглі-грукацелі

Залатыя-вараныя...

Яўхім адышоўся ўбок, прылёг каля сьцяны
на саломе й памог танклявым і доўгім голасам:

Эй, вы, э-э-эй—э-э-эй!..

Дзядзькі Язэпа нідзе ня відно.

Я вышаў за вароты, глянуў за асеўшую
сьцяну пад жоўтыя клёны: на накошанай учора
і прывяўшай за ноч палявой траве ляжаў ніцма
дзядзька Язэп. Плечы яго трасьліся, твар уехаў
у траву і з травою-ж пераблыталіся чорна-сі-
выя валасы на галаве.

Я падышоў да яго і сеў.

Пахлі з гумна смалою стружкі, пахла з ага-
родаў зямлёю. За платамі ў садох падалі сьпе-
лыя яблыкі, і над намі сьпелі рабіны.

Уткнуўшыся тварам у траву, як малое дзі-
цянё, плакаў дзядзька Язэп.

IV

Над шырокай зямлёй пахне восеньню і яснымі днямі дзьме густы вецер. І шумяць—шумяць кусты над глыбокадумнаю рэчкай...

Дарога пазарастала патапанай травой, часамі з далёкіх узгоркаў імчыцца па ветру і асядае на яе пыл. Цяпер яна ад нядаўных дажджоў чыстая і ад сонца і ветру думна-вясёлая. На ёй ляжыць плуг, а збоку я—ляжу на ветры, гляджу, як за кустамі шупшыны пасецца конь, і слухаю, як шуміць голье маладых асін і бяроз. Адчуваецца, як пад імі прэсна пахне рэчка.

Сягонья я зусім ня бачыў дзядзькі Яэпа. Цяпер ён ня так нудзіць, больш можа гаварыць аб Міхале—прывыкае патроху, што памёр ён.

Учора вечарам я таксама, як і раней, сядзеў з ім на прызьбе. Ён весялейшы быў і расказваў са сьмехам, як Астап Варывончык леташняй зімою пералазіў ноччу п'яны цераз калодзезь, думаючы, што гэта пералаз. Пералез і скочыў „на другі бок плоту“ і чуць ня змёрз у калодзезі, пакуль яго адтуль выцягнулі. Гэтую гісторыю я многа раз чуў ад яго-ж, і ён сам гэта ведаў, але гаварыў з вострымі славечкамі і смакаваў жартаўлівыя фразы... Дося таксама хадзіла пад руку з студэнтам-практыкантам.

— Каморнік?—сказаў ціха дзядзька Язэп, ківаючы галавою ў бок цёмнае пары.

— Ён.

І мы маўчалі, а я думаў:

„Дося зусім маладзенькая і яна, скажам, ня можа разьбірацца ў сваіх пачуцьцях і ў людзях. Але й няўжо сам дзядзька Язэп адстаўляе мяне на другарадны плян і няўжо толькі затым, што той студэнт?“

Ад гэтых думак нешта ўсю ноч і цяпер скрабе мяне за сэрца. Хочацца йсьці некуды, нешта рабіць важнае, нешта большае, чым ляжаць тут, на гэтай дарозе.

Я нэрвова ўсхватваюся й сам ня ведаю, для чаго, аглядаю нядаўна завораны мною загон. Па ім спацыруюць вароны, нешта клююць і крычаць. Мне таксама хочацца крычаць і сьпяваць. Ва мне варушыцца напеў песьні:

Ды за таго шастака

Ды купіла мужыка...

У маіх перажываньнях шырока раптам выплывае хор, які сьпяваў гэтую песьню; быў я ў горадзе, сядзеў вечарам у тэатры і слухаў. Гэта было захапленне бязьмежным, нічым і нікім ня прыціснутым і ня ўзятым пад мізэрную хітрасьць. Так, як цяпер думкі аб Досі мучаць...

Якая мне можа быць работа дома адвячоркам?

Я сяджуся й думаю.

Далёка відзён Пятрусь Міхалінчык—заворвае іржышча; ідзе ў вялікіх ботах за плугам, ківаючым наперад, пасьвітвае на ўсё поле, аж мне тут чутно—ад гэтага яму весела. Недзе за кустамі праяжджае Яўхім Стрыгун, я пазнаю яго па голасе—на каня яму ніколі ня трэба крычаць, а ён крычыць, крычыць так, што на ральлі трывожацца вароны.

Там недзе за кустамі каля рэчкі ў дзядзькі Язэпа ляжыць сухая атава. Ня можа быць, каб Дося ня прышла скласьці яе ў копы. Успомніўшы пра гэта, я повен думак, што мне ёсьць чаго сядзець тут, на гэтай зялёнай дарозе,—вечарам яна ўсё роўна будзе з студэнтам.

Цяпер у мяне страшная нецярплівасьць. Я адцягаю пад воз плуг, збіраю лейцы і пасья йду да дзядзькавае атавы. Там пуста, толькі ўсё-ж таксама чорады дзікіх птушак.

Повен расчараваньня, я йду назад. Дашоў да краю кустоў і бачу: маленькая й смуглявая ідзе Дося. Ідзе босая, у сінім, з белаю хустачкаю на густых чорных валасох.

— Ваша атава зусім сухая,—гавару я.

— Тата заўтра забіраць будзе.

Што мне ёй больш гаварыць? Сядзячы вечарам з дзядзькам Язэпам і бачачы, як яна ходзіць з нейкім практыкантам, у мяне складаюцца ў галаве многалікія цытаты; толькі не

цяпер гэта... Я ня ведаю, што мне больш ёй сказаць.

Мне страшна хочацца схваціць яе на рукі і імчаць некуды далёка, за сухую атаву, за бясконцнае поле. Імчаць, пакуль яна не заплюшчыць вачэй і не задрэмле. Тады я палажу яе на зямлю, абвясную вяграмі і выхаджаную людзьмі, буду глядзець на яе і тады ў мяне складуцца вялікія гімны...

Цяпер-жа я маўчу і гляджу на яе твар.

— Чаго ты так глядзіш?

Твар яе раптам робіцца ружовым, і я адчуваю, што й яна таксама ня ведае, што гаварыць.

А можа ёй страшна гэта хочацца, каб я схваціў яе на рукі?!

У мяне ў галаве, у жылах пачынае стукаць кроў, і я ледзьве гавару:

— Ты доўга там будзеш?

— Атаву ў копы складу.

— Тады назад разам паедзем.

— Не, я пайду на той бок рэчкі, на хутары.

— Чаго?

— Да цёткі.

— Але-ж начаваць дадому прыдзеш?

Цяпер я знаю, што яна была зусім дзіця: ёй здавалася, што калі вечарам ходзіць яна з практыкантам, дык кожны нават куст шэпча

аб гэтым, закіды на гэта бачыла яна ў кожным, самым нявінным слове.

Яна яшчэ больш пачырванела й з нейкаю як-бы трохі крыўдай ці лёгкаю пагардаю сказала:

— Ну, а ты дзе будзеш сам начаваць!

Цяпер мне ўсё ясна. Тады-ж радасна пачыла яна вачох і зьявіўся спакой: ідзі сабе, ідзі, любая, вечарам я буду бачыць цябе.

— Мне пара ехаць,—казаў я.

— А мне пара йсьці.

І яна пашла... А я, едучы дадому, раздумваў:

„Добра, што яна ня едзе са мною—у мяне гразкія босыя ногі, запэцканыя палатняныя порткі й палатаная сарочка. Нядаўна яна вазіла гной і была адзета яшчэ горш, але-ж усё роўна, я не хачу быць такім каля яе“.

V

Цяпер, часам у хвіліны бур і вострых пакут духу, я думаю так: калі шукаць ці ствараць апраўданыя ўсяму, то смутак, напрыклад, можа мець апраўданьне, што для таго ён, каб пасля яго больш ацаніць радасьць. Тым больш гэта можна гаварыць аб рэчах меншых—розных няпрямнасьцях, журбе... Тады ніякага

апраўданыя нічаму я не шукаў ці не ствараў і думаў толькі аб самых рэчах.

Бяз жадных разваг я ў той вечар напоўніўся злосьцю да Досі—хадзіў я каля іхнае хаты, а яна раптам вышла з папоўскага саду разам з тым практыкантам. Я прашоў міма, каб бачыла яна, пасля павярнуўся і заставіў сябе плюнуць і пайсьці закурыць да дзядзькі Язэпа.

Дастаючы мне з-за коміна табаку, ён стала, з лёгкімі адценьнямі нявінна-простага гумарызму, сказаў:

— Што гэта яна, ліха яе ведае, з гэтым каморнікам злыглася; колькі яе ёсьць, гэтай дзядзючыны... Не падабаецца ён мне, страшэнна.

Стараючыся схаваць сваю радасьць, я пачаў левай рукою круціць на галаве валасы і падаў ціхі голас:

— А вы як яго ведаеце?

— Я яго сам сюды з гораду вёз.

— То чаму вы раней нічога аб гэтым ня думалі?

— А што?—устрывожыўся ён.

— Нічога, я так.

— Як я мог раней аб гэтым думаць? Што ты сам ня ведаеш? У мяне, апроч Міхала, нічога тады ў думках ня было. Жыць мне ня міла было—я ня думаў, што выжыву. Цяпер нейк трохі палягчэла гэта ўсё... А яшчэ Дося

нейк як-бы другая для мяне стала. Здаецца ня можна ўжо больш нікога моцна любіць, апроч Міхала...

Ён гаварыў, а я капаўся ў сваёй душы, з грозным загадам сабе:

„Маўчы, дзейнічай перад Досяю, а не перад ім, бо нават ён ня мае права ў гэтай справе большага, чым бацькаўская парада... І якое ты маеш права злаваць на яе? Хто цябе паставіў на гэтую пасаду? І хто мае права ставіць каго над кім-небудзь?“

— Гляджу я на цябе—падабаешся ты мне,— гаворыць дзядзька Язэп, закурваючы ад га-зоўкі.

Але цяпер ужо гэтыя словы яго нічога глыбокага не кранулі ў мяне: тут усё ў Досі.

Але гавары, родны мой, блізкі, дзядзька Язэп.

— Як твае справы?

Мае справы такія: канчаю разам з бацькам на полі ворывы, малачу і чакаю з гораду паведамленьня—ці залічаны я студэнтам. Чакаю ўжо доўга і думаю, што нічога з гэтага ня будзе.

Аб гэтым я гавару дзядзьку Язэпу.

— А ведаеш што,—гаворыць ён мне,—здаецца мне, што няма ў табе нейкага спакою, мусіць, нешта мучыць цябе. От перажыў-бы ты

такое, як у мяне, сьмерць Міхала—у мяне ўжо мала гэтага будзе, у цябе многа яшчэ... А можа гэта ад таго ў цябе ўсё, што з такіх маладых год пачалося ў цябе ўсякае, падобнае да мае сьмерці Міхала? Ходзіш ты адзін, хто цябе ведае... Неспакойны ты...

Што мне адказаць яму?

Падумаўшы, я гавару, стараючыся, каб гэта вышла жартаўліва:

— Сёння дык неспакойны я затым, што ў вас ёсьць дзяўчына й завецца яна Дося.

— Што яна табе спабачылася, гэтая дзяўчына,—з адценьнямі жарту сказаў ён,—дык я гэта даўно ведаю, адразу ўбачыў тады, як глянуў на цябе. А што ў цябе ад яе неспакой, дык хто-ж табе вінават—зараз-жа ідзі на вуліцу, бі па храпе каморніка, адсадзі яго к чорту—і справе канец.

І ён зарагатаў, але мусіць лепш у яго вышла-б, каб ён толькі ціха засьмяяўся.

У хаце чуць сьвяціла газоўка, старая спала каля печы на шырокай пасьцелі. Пахла цыбуля з печы і табака...

Слаўны, пагодлівы дзень заўтра будзе...

Я пашоў у папоўскі сад. Стары Гірш, як і заўсёды, спаў сабе ціха ў саламянай будцы, па саду таксама хадзілі абняўшыся хлопцы з дзяўчатамі, праз адчыненыя вокны відаць было,

як ідзе рэпэтыцыя да спектаклю. Каля стала стаяў настаўнік у ролі рэжысэра, махаў рукою і нешта расказваў. Дзяўчына ў чырвонай хустачцы няўмела прысядала, стараючыся зрабіць рэвэранс. Ад гэтага ўсе рагаталі, а настаўнік злаваў.

За плотам па дварэ фантастычна сьмешны ў змроку каціў поп па няроўнай зямлі пустую бочку...

І вакол кусты слухалі шэпты і былі маўклівымі сьведкамі некаторых спраў.

Стары Гірш спаў сабе спакойна, а я, ня могшы апанаваць разважаньнямі, напоўніўся раптам злосьцю да Досі... Прышлося пайсьці ў чытальню і выказаць мае некаторыя тэатральныя веды...

Слаўныя вечары!

Гэта восень дыхае вясною.

Падморгвалі зоры зямлі, і зямля маўчала, — як-бы адчувала яна дзяцінства ў маладосьці й моладасьць у старасьці.

VI

Каржакаватыя хвоі, чырвона-агнявыя асіны і жоўтыя бярозы і пад імі шумяць кусты.

Шумяць... шумяць!..

І ядлоўцам пахне над полем.

Густа паўсходзіла жыта, і ўсё таксама сьмяюцца яму ясныя дні.

Праляцелі ўжо гусі і жураўлі, чорныя дзікія птушкі клююць сакаўную рабіну і журацца дні над сьвежай ральлёю і над балотнай сухой асакою...

Мы выбіраем позьнюю бульбу.

Э пахучых зямной вільгацьцю загонаў мне відно, як за шупшынавымі межамі клапоціцца дзядзька Язэп—нешта там камандве моцна, а бабы са сьмехам сыплюць кашамі на воз бульбу... У мяне не падмазаны калёсы, і яны заскрыпелі так, што пачуў і азірнуўся дзядзька Язэп.

— Пачакай!—крычыць ён мне.

Я чакаю і гляджу, як ён грузна і шырока ступае вялізнымі ботамі і тузае лейцы. Пхае плячом у аглабіну, нейкая дзяўчына выводзіць каня на дарогу, другая паганяе пугаю, і дзядзька Язэп весела камандуе:

— Па хвасьце, па хвасьце!..

Там паднімаецца рогат, а дзядзька Язэп выкіроўвае воз на дарогу...

І вось мы поплич ідзем каля вазоў па вузенькай, каляністай дарозе. Дзядзька Язэп пагаварыў трохі аб восені і жураўлёх, пасля расказаў, як некаторага году адбіўся быў ад свае чарады малады бусел, ня ведаў куды ля-

цець і зазімаваў адзін на мёрзлых паплавах.
І як пасья кончыўся з холаду за гумнамі.

— Ты думаеш, ён не сумаваў, гэты бусел?
І, сказаўшы гэта, дзядзька Язэп змоўк, а я
стаў думаць:

„Што ў яго цяпер у галаве і на душы?“

Твар яго стаў раттам каменна-спакойным,
як-бы гэта ён сьперш доўга раздумваў, для ча-
го і нашто ўсё на сьвеце, а пасья дадумаўся:
„Дык гэта-ж я сам усё ўстанавіў“...

Дома мы ссыпалі бульбу—сьперш яму, пасья
ля мне.

Аднекуль зьявілася Дося і, як бацька пашоў
у сенцы, яна сказала мне:

— Хадзем, я памагу табе.

Я паглядзеў на сваю палатаную сарочку і
сказаў:

— Ды ў мяне там няма чаго рабіць.

— Дзе ты сягонья вечарам будзеш?—за-
пытала тады яна.

У мяне зноў, як і тады, застукала ў галаве
кроў... Я-ж ёй раней гаварыў... Яна ня думала
аб гэтым, а гэта або ў яе ад мяне застукала
кроў, або ад таго практыканта пакінула сту-
каць. Тады якая тут мая роля?

Гэта былі разважаньні і зьявіліся яны тро-
хі пасья, тады-ж я сказаў:

— Вечарам буду я сядзець каля твае хаты.

— Які ты слаўны і дагадлівы...

І яна пабегла ў сенцы.

„Слаўна жыць на сьвеце“, думаў я, едучы на поле: „няхай усё плыве куды хоча, няхай рушыцца, падае, раскідаецца, а мне на нейкі час адкінуць усё гэтае, разам з усякімі разважаннямі“...

Так я адчуваў і вечарам.

Чорненькая, маленькая й гарачая, сядзела Дося, прыціснуўшыся рукой да мяне. Мы не гаварылі й я ня думаў нічога... Дзядзька Язэп вышаў на вуліцу, пыхнуў папяросаю і хацеў сесці на прызьбу, пасля ўбачыў нас, пазнаў, і запытаў мяне:

— Бацька твой дома?

— Дома.

— Пайду да яго пакуру.

І пашоў. А я падумаў:

„Стары Гірш сьпіць недзе ў сваёй саламянай будцы—нудная й дрэнная работа. Страшна мець сіваю бараду і думаць толькі аб яблыках ды аб саламянай будцы...“

Дзядзька Язэп бараду голіць і саламяных будак ня любіць. Курыць, соўваючыся па дварэ вечарам...

Міхал, братка мой дарагі, Міхал!

Зоры сьвецяць, залатыя асіны шумяць, зямля вее размахам і воляй. Недзе людзі сьпяваюць, недзе зыкі бягуць...

Братка Міхал, родны мой!

Мне хацелася плакаць і расказаць аб гэтым усім—і далёкім і блізім.

І я з страшэнным смуткам адчуў, што Дося мяне не зразумее...

Дзядзька Язэп, з блізкіх маіх, адзін можа слухаць мяне...

VII

Назаўтра, як у тумане, хадзіў я цэлы дзень. Я прыпомніў, як тады, вечарам, два разы прыходзіў міма нас той практыкант, я адчуваў у змроку на сабе яго калючыя вочы. Ён нічога не гаварыў і прыходзіў. Сягоньня-ж, як зьмеркла, вышаў я на вуліцу і ўбачыў: Дося і практыкант ішлі, цесна прыціснуўшыся адно к аднаму. Я залажыў рукі ў кішэні, сьвіснуў, настроіўся на гуморыстычны лад і засьпяваў:

Не хадзіла, не гуляла,

Рана спаць лажылася!

І тут-жа раптам падышоў да сябе з грозным загадам: адкуль ты дастаў сабе права корпацца ў душы другога чалавека?

„Ну, а што?“ сказала маё другое: „пытаньне гэтае трэба пусьціць па дзвёх лініях.

Тут магло быць так: яна магла за што-небудзь заважаць на свайго практыканта і, каб укалоць яго, пасядзець вечарам з табою, тады ты, значыцца, зброя барацьбы, стаў машынаю, будучы чалавекам. То чаго-ж ты так катуеш сябе за тое, што пасьпяваў трохі? Пасьпявай яшчэ. За-лажы рукі ў кішэні ды пасьвішчы ..

А другая лінія?

Другая лінія магла быць такая: дно ў чалавека заўсёды відаць. І рух увесь яго як на далоні. І загэтым вось і вядома, што там ні з чым не параўнаная тонкасьць і бясконцны рух—як-бы гэта сьвет знашоў там для сябе вечнае і адзінае люстэрка“..

І маленькая, смуглявая Дося тады шчыра кахала мяне, таксама як сягоньня таго практыканта.

Тады напоўніся вялікай пашанай, панясі яе і агарні ёю людзей. Зьнішчы свае гразныя капцы і насі ў сабе толькі вастрату хараства...

Позна я сядзеў у тую ноч у хаце з дзядзькам Язэпам. Мы так, як ніколі раней, гаварылі аб Міхале. Ён стаў раптам нейкім сагнутым, сухім і малым. Нагнуўся й заплакаў ціха. Пасьля абцёр сьлёзы і сказаў:

— Чалавек яшчэ ня пэвен, пакуль многага яшчэ ня зробіць...

Тады я падумаў:

„Чалавек, значыцца, аба многім павінен даведацца“...

Дзядзька Язэп курыў паціху; зноў вырас постацьцю сваёю і сядзеў так доўга...

І я раптам адчуў у сабе і вакол сілу дзейнасьці і размах чалавека на нязначным атоме сьвету--зямлі...

VIII

Вясною сястра мая сеяла кветкі, і цяпер перад вокнамі на круглых градках цвітуць у васьень настурцы і белыя астры, і над імі шэпчацца жоўтыя вішні, расказвае ім вецер аб бяздоннай сіні лясных даляглядаў і пад ім, на сонцы, думаюць нешта лісты.

Сьцэлецца пыл... Хутка канчаюцца дні з белым павуціньнем.

Сястра палощча бялізну на дварэ. Весела плюхае вада, сьцякае з яе белых закасаных рук. Пасьля садзіцца яна каля сьцяны й сьпявае „над возерам чайку“. З хаты мне слаўна глядзець на яе, на настурцы і астры, на жоўтыя вішні і ветраны пыл.

Хутка будзе вечар. Вецер ня сьціхне і чуваць будзе, як за рэчкаю гавораць хвоі...

Вечарам, здаецца, будуць збірацца нашы гаварыць аб зямлі.

Будзе там стаяць дзядзька Язэп, як уросшае глыбока ў зямлю дрэва, будзе маўчаць,

ды рэдка падаваць увагі; будзе выказвацца Астап Варывончык і рагатаць Міхалінчык Пятрусь. Будзе там збоку сядзець і Яўхім Стрыгун і скардзіцца на ўсё—і на кепскае і на добрае: ёсьць-жа такія людзі на сьвеце...

Трэба будзе пасыля ўсяго гэтага пайсьці пасядзець у дзядзькі Язэпа—заўтра я еду ў горад.

Я хаджу па хаце і думаю. Уваходзіць раптам Тамаш Арлоўскі і бярэ мяне за плячо.

— Хадзем, сынку, да мяне.

— Чаго?

— Хадзем. Там Язэп і Варывончык.

Мы йдзем па пыльнай вуліцы ў яго хату, і Тамаш там клапоціцца:

— Пасколькі вы, браткі, тады труну рабілі, дык от трохі, значыцца, падгэтае...

Мы выпілі па чарцы і пасядзелі трохі.

— Дык от, браткі,—гаворыць Тамаш:—адзін застаўся... Жаніцца—не гады, сказаць, так жыць—дачку замуж аддаю.

— Ты жонку любіў?—пытае вясёлы Варывончык Астап.

— Што т-ты ў старога чалавека пытаеш,—апраўдваецца Тамаш:—што ты гэта. Ты думаеш, я тут табе ведаю цяпер—што ты пытаеш... не гады ўжо... ліха яго ведае...

Мы яшчэ выпілі па чарцы, пасядзелі трохі і пачалі разыходзіцца... Кружыцца трохі галава; я іду міма хаты дзядзькі Язэпа, бачу, як Дося ходзіць па дварэ, і мне, таксама як тады, на полі, хочацца падбегчы туды, схваціць яе на рукі і імчацца так па пустых дарогах і без дарог...

Заўтра я еду ў горад.

* * *

Тры гады—вялікі час у чалавечым веку.

Я цяпер успамінаю, адчуваю і думаю.

Сягоння днём, на люднай вуліцы, убачыў я Досю з мужам—былым практыкантам на каморніка. Яна патаўсьцела і выглядае сталай і задумённай... І гэта ўсё абудзіла ва мне думку аб факце: колькі дарог будзе яшчэ пройдзена і колькі людзей уведана!..

Я пакланіўся Досі, і яна раптам пабялела, нейк асунулася, зрабілася маленькай і ў вачох яе засьвяцілася нешта вострае—мяжа між імкненнем і журбою...

Вечарам прышоў ад сястры з вёскі ліст. Там было і ад дзядзькі Язэпа. Няроўнымі, ад няпрывычкі пісаць, літарамі было напісана:

„Дзякую, сынку, за паклон... Навін у нас, сказаць, вялікіх няма. Што мая баба памерла,—ты ведаеш, а што Дося з мужам пераехала ў

той самы горад, дзе ты—таксама, пэўна, ведаеш... Яўхім Стрыгун ажаніўся, Астап-жа разышоўся з сваёю жонкаю. Жывуць сабе... Мы па-высякалі летась каржакаватыя хвоі за рэчкай—дык цяпер нейкая пустэча там здаецца за рэчкаю—гэта мне, з няпрывычкі. От гэтая прывычка мяне заядае—прывикаю да свае нары, цераз гэта атупеў нейк увесь. А можа гэта старасьць загаварыла? Страшная штука—старасьць і гадкая штука—прывычка... А можа ты йначай думаеш? Падумай... Жыві, сынку, здароў“...

Родныя мае!.. Блізкія мае!..

1926 г. Травень.

НА ПЫЛЬНОЙ ДАРОЗЕ

Паабапал жвірыстай дарогі калышацца леташні быльнік, і веснавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогаю тонкі, як туман, падымаецца пыл—плыве вецер з-за сініх лясоў, і на дзернавых узьмежках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын... Моцна думаюць голыя яшчэ кусты, а за імі, далей, пярэсьцяцца колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай ральлі і леташняя шэрань веснавой цаліны.

Вецер прынёс аднекуль сухі жмут аўсянай саломы, прыпёр да сухога быльнікавага куста, растрасе патроху і разганяе па саломіне ў полі, салама звонка шалясьціць і навывае задумённасьць вялікай далячыні.

Моцна шуміць яшчэ нейкае зельле, перазімаваўшае, падгніўшае, цяпер сухое і шэрае. У яго галоўках захаваліся, мусіць, зярняты—маленькія, порсткія птушкі гаварлівымі сем'ямі прылятаюць і клююць іх.

Дарога—ад таго, што шырокая, ветраная і пыльная—вясёлая. Шырокі паварот з яе ў горад; горад блізка, і ня відзен за блізкімі ўзгоркамі і каля павароту куча бітых каменяў, пры зямлі абмалёваная зялёным шлякам травы.

Нам слаўна было сядзець тут на гэтых каменях; і мы сядзелі—сушылі на ветры спацеўшыя шыі і маўчалі. Шмат было перагаворана дарогаю—паволі прашлі мы з ім разам трыццаць вёрст, многа я зразумеў у яго бяз слоў і цяпер трэба было разыйсьціся, таксама як выпадкова сышліся на дарозе. Было яму год дванаццаць, а я йшоў у горад, дзе ўжо жыў. Ubачыў быў я яго пасярод дарогі—ён стаяў, растапырыўшы босыя ногі ў палатняных портках, і трымаў у руках шапку.

— Што ты робіш?—запытаў я, праходзячы міма.

— Пчолы нейкія, каб на іх упадкі, з зямлі вылазяць,—адказаў ён з вялікай сталасьцю дарослага, і гэта вышла ў яго сьмешна, падзяцінаму:—адна, ліха ёй, джала дала мне ў нагу, чорт яе бачыў, ішоў ды наступіў.

Ён даў раптам з-за вуха шапкаю па зямлі і з расчараваньнем сказаў:

— Уцякла, каб яна здохла...

І пашоў са мною.

— Куды ты йдзеш?

— Гэта я йду на хутары па брата. Ён там цэлую зіму служыў, значыцца, а гэта як памёр айчым наш, дык трэба, каб дома быў, неканечна яму было й так ісьці, але што ты парадзіш.

— А даўно айчым памёр?

— Нядаўна.

— А маці жыве?

— Маці жыве.

— А больш хто ў вас ёсьць?

— А больш у нас яшчэ дзяўчыны дзеве ёсьць, старшыя за мяне сёстры, дык яны дома, нідзе ня служылі, бо яны хоць бабы, але цвьярдзейшыя за Васіля, дык айчым іх ня мог выкурыць з хаты.

— А хіба ён выкурваў?

— Уга... Ён чуць Васіля на той сьвет не адправіў, як пачаў грызьці. Дык той і пашоў у людзі.

— Маці што?

— Дык-жа ён чуць і мацэру ў труну не ўвагнаў—азіят нейкі быў, а не чалавек.

Гаварыў ён стала, як дарослы. І відно было, што пражытыя на сьвеце дванаццаць год навучылі яго многаму, паказалі яму многа бакоў жыцьця, накалілі яго й давялі да вострай цввёрдасьці.

І цяпер ён ішоў па брата, адзін, па пустой ветранай дарозе. Ён і забаўляўся йдучы і раз-

важаў стала; і наглядаў, і абдумаў. Твар яго ў лішаёх ад сонца і ветру меў на сабе ўсе адзнакі халоднай сталасьці і прывычкі—вялікае лічыць часам малым; і толькі калі-ні-калі прарываліся ў ім нязгладжаныя яшчэ дзіцячыя манеры.

— А ты гаспадарыў ужо?

— Я летась адзін паараў усё. Айчыным тады ўжо хварэць пачаў.

— А цяпер айчыма шкода?

— Цяпер не... Але шкода маткі, бо яна нездараўчаная вельмі. Хто яе ведае, ці пажыве яна доўга на сьвеце. Мы то не прападом—мы-ж усе ўжо ўзьняліся на ногі, але яна як... Мы-ж яшчэ яе нічым не пацешылі...

Ён моцна аб нечым стаў думаць і змоўк. І твар яго раптам ажыў. Пачалі, як цені ад хмар у ветраны дзень па зямлі, праходзіць па твары яго адзнакі перажытага смутку і ўздымаў, адбітак як-бы нейкай мудрасьці пазнаньня жыцьця зьявіўся на ім і ўпэўненасьць у неабходнай патрэбе пацешыць матку і моцнае жаданьне гэтага, важнае і для яе й для яго. Ён зусім не адбілася на твары яго непаразумеьне перад тым, што гэта-ж сам ён нічым яшчэ не пацешыўся.

Толькі хутка шырокае нешта і надзвычайна тонкае лягло на гэты сталы і глыбокі твар, і яно паведаміла пра вялікую ўцеху, вылаўленую

ў жыцьці з самога жаданья пацешыць матку, з самога процэсу падарожжа па брата і ўва ўсім, што даводзілася рабіць, у самым тым, што трэба было дзейнічаць.

У тым, што ён сказаў, было сказана самае важнае, і ўсё іншае стала зразумела, і была асало-да глядзець на гэты, сталы не падзяцінаму, твар...

Ён шырока ступаў па пыльнай дарозе.

— Тымчасам так, — загаварыў ён: — хутка аўсы будзем сеяць...

І зноў змоўк і задумаўся.

— Ногі баляць, — падаў ён яшчэ голас: — я цяпер паляжаў-бы, скурчыўшыся пад кустамі дзе на сонцы, але да вечара дайсьці трэба.

І ўжо ў менш, як мне здалося, значных гаворках, і многа моўчачы, прашлі мы астатак дарогі да павароту і на каменьях прыпыніліся. Ён дастаў з кішэні сваіх палатняных портак кавалак хлеба і пачаў ламаць каравымі, тонкімі пальцамі і есьці. Хлеб запах суха і кісла — так, як пахне ён, паляжаўшы ў торбе паўдня на полі, пакуль не даарэцца загон і не падыйдзе пара яго есьці.

Нам абодвым не хацелася ўставаць, мне было бліжэй, яму яшчэ вёрст дзесяць.

— А калі назад?

— Заўтра, — адказаў ён, жмурачыся ад ветру, — заўтра з Васілём, — павесялеў ён.

Цераз поўгадзіны ён кіўнуў мне галавою й пашоў, роўна гойдаючыся ў такт крокам. Я застаўся адзін і сачыў за тым, як бела-шэрая постаць яго патроху рабілася меншай ад роўнай далячыні дарогі і пасья зусім згінула за першым узгоркам. Пасья зноў відаць стала галаву яго — маленькую ўжо і чуць прыметную, як цёмнаватая кропка. Пасья нічога ня відаць стала.

Я сядзеў на каменьнях і думаў аб маленькіх і нязначных здарэньнях, якія слабым здаюцца вялікімі і страшнымі, і аб вялікіх і страшных здарэньнях, якія моцным здаюцца маленькімі і нязначнымі. І ад таго, што гэтае дзіцяне не сагнулася й не сагнецца і йдзе сабе моцна па дарозе — стала мне радасна і думна.

Было жаданьне сьпяваць што-небудзь моцнае і цягучае, сьпяваць яго доўга, бяз слоў і бяз лішняй тут вясёласьці.

— Будзем зараз аўсы сеяць, — прыпомніў я яго хрыплыя словы...

Аўсы будуць улетку шумець тут паабапал дарогі, і радасная зямля ўсьцешыць чалавека...

Ён малы вырасьце і таксама, як цяпер, моцна і горда пройдзе па зямлі па дарозе...

У такіх думках я сяджу на каменьнях...

Пры пыльнай дарозе шумяць палыны, і вясёлыя плачуць наводдаль каліны.

ПРОБУЮЦЬ ГРУШЫ ШУМЕЦЬ

Драмаць хочацца хмурнаму дню. Мокрыя—пазввісалі ўніз галіны груш і пахнуць веснавымі пупішкамі; і сінімі-сінімі першымі кветкамі, на чорнай зямлі пад імі, пробуюць цвільсці нейкае зелье... Быў дождж і расходзяцца хмары. З вуліцы, хаотычна і сьмешна коцяцца галасы дзяцей, танклява носяцца яны над цэлым кварталам і ў іх—клопат і здавальненне нейкай вырашанай і знойдзенай патрэбаю...

Часамі ясьней робіцца, часамі дзень зноў ссоўвае бровы—тады падобен ён да старога растрэпанага вераб'я. І здаецца, што задумаўся тады дзень над нечым такім, над чым і плакаць брыдка і смяяцца грэх...

На дварэ лужы, леташняе чорнае лісьце, пераблытаня сляды дзіцячых босых ног. За нізкім парканам на вуліцы грымяць па бруку фурманкі, часамі стукаюць грузавыя аўтамабілі—і чалавечыя галасы гінуць у гэтым груку і стуку...

Ясьней робіцца неба...

Стукае суседняе вакно, адчыняецца, і мне з майго вакна відно—абсыпае пудраю твар жанчына, кучаравіць валасы каля вухэй і хіт-ранька акідае вачыма двор...

Наўскасы ад яе і майго вакна адчыняецца вакно ў дзеравянай прыбудоўцы да чырвонага цаглянага вялікага дому; у вакне відна кудлатая, чорная постаць студэнта; ён узлазіць на вакно бокам нейк, перакручваецца на ім цяжка, бо вакно малое, а ён вялікі, і гучна скача ўніз. У летніх сандалях яму трудна ісьці па мокрай зямлі, і ён выбірае дзе сушэй і йдзе ў задумьні.

Жанчына хаваецца ў глыбіню пакою і пачынае сьпяваць хрыплым і да піску тонкім голасам. У гэтай песьні нейкая хітрасьць троху чутна, прытаілася ў ёй і просьценькае жаданьне, і раптам тая хітрасьць становіцца шырокай:

Ажуры мае пухавыя...

цягне яна доўга і нудна прыпеўку.

Студэнт спакойна прашоў, прывітаўся са мной двума пальцамі за казырок і моцна стукнуў каліткаю...

„Чаго ты хітруеш і перада мной і перад ёю“, варушацца ў мяне думкі і захапляюць мяне таксама і ў такім кірунку, як захапляе сьледавацеля судовая справа і цікавыя віноўнікі яе.

І раптам ва мне вырастае другое „я“. Я скэптычна ўхмыляюся над сабой і, залажыўшы рукі ў кішэні, спацьдую ад стала да дзвярэй і моцна гавару сабе:

— Хто табе даў права быць сьледаваццелем або выводзіць тут свае рэзюме? От, ідзі сабе, куды табе трэба.

І я пашоў-бы, але студэнт зноў моцна стукнуў каліткаю і йдзе назад. Ад стуку на галаву яго сыпанулася з грушы вада частым срэбрам капель, ад гэтага нейк весялей робіцца на дварэ. Уяўляецца, што грушы ўжо зялёныя, пад імі гудуць пчолы, а дзень пераваліў за поўдзень і ціха, бяз трывог і хітрасьцяй, ідзе здалёк шырокі вечар...

Жанчына зноў сьпявае:

Ах вы, сiнiя,
Ах вы, белыя,
Ажуры мае пухавыя...

Яна да бясконцасьці можа цягнуць гэтую сваю песьню, тут-жа складаючы яе і тут-жа забываючы прасьпяванае.

Гэтыя „ажуры“ яе кожны дзень мяняюцца; учора яны былі зялёнымі, пазаўчора яснымі...

— А ну, ну, пакажы свае ажуры,—чуцен там-жа недзе за вакном грубы і вясёлы голас гаспадара дому, шаўца Максіма Шчэрбы:—па-

кажы ты мне іх праверыць, ці праўду ты пра іх кажаш... Ня бойся, я стары...

Студэнт быў затрымаўся на дварэ—у яго, бачыце, якраз напроці вакна, дзе сьпяваюць аб „ажурах“, зьявілася патрэба дастаць з кішэні нейкія паперы і пільна, забыўшы ўсё на сьвеце, дзелавіта разгледзець іх, але, мусіць, голас Максіма Шчэрбы аказаўся мацнейшым за паперы, і ён, схваўшы іх назад у кішэню, важна пашоў дадому.

Жанчына высоўваецца з вакна і глядзіць яму ўсьлед. Цяпер яе відаць усю да пояса. Густа наружаваны твар і падведзеныя чорным бровы робяць яе падобным здалёк на ляльку, і гэта абуджае думкі аб тым, як гэта нядобра ўсё зблізку: камякі парфумы, востры распусны пах... Каб гэта палажыць яе пад мікроскоп... Цяпер яна не сьпявае—вакно студэнта зачынена. Ї яна адыходзіць ад свайго вакна і толькі з глыбіні пакою чуваць яе прарэзьлівы, як-бы вымучаны з жывата рогат.

— От, ты ўсё хвалішся кожны дзень, хвалішся сваімі ажурамі, а я чалавек не галаслоўны,—жартуе Максім Шчэрба:—ты дай мне факт на рукі—што там за ажуры гэтакія ў цябе.

Жанчына рагоча, і, слухаючы гэты рогат, робіцца шкода нечага. Зноў нейкім нудным

здаецца дзень, хоць і праясьнівацца пачаў ён к вечару.

Вечарам будзе месяц і белая відната, добра было-б, каб было суха і трохі вецер шумеў,— гэта так мне думаецца, бо вечарам я спацырую па вуліцах...

Жанчына выходзіць на ганак, стаіць там трохі і пасля паволі йдзе па дварэ. Цяпер яна зусім выглядае дзяўчынкай—тонкая і порсткая, толькі твар—парфума ніяк ня можа схваць яго памятасці. Гэта яна выфранцілася на вечар—кожны дзень так: абы сьціямнее—ідзе яна гуляць у горад. І я кожны вечар прывык бачыць з свайго вакна, як тады выбягае ёй насустрэч студэнт. Схаваныя зрокам, яны абнімаюцца і цалуюцца. І стаяць так, абняўшыся, хвілін дзесяць.

Я накіроўваю свае разважаньні па трох лініях: што гэта ў яго пачуцьці ці імкненьне маладое жывёлы? Чаму ён днём на дварэ пакідае сваю тэрміновую работу над разборам паперак і хаваецца за сьцены, як толькі пачуе голас Максіма Шчэрбы? І чаго-ж яна, калі так, ідзе кожны вечар гуляць у горад, пакінуўшы яго, чаму ён ня йдзе за ёю?

„Ну, што-ж“, думаецца тады мне: „пачуцьці часта займаюцца ашуканствам над чалавекам, а імкненьні маладой жывёлы—от табе ў гэтым

выпадку і крыніцы ўсякіх пачуцьцяў... А яна-ж ходзіць гуляць вечарамі на шырокія вуліцы, то ня добра, каб і ведалі, што ён мае да яе якое-небудзь дачыненне, хоць Максім Шчэрба і адпусціў ёй за чатыры рублі ў месяц куток за перагародкай з дошчак. А што яна вечарамі ходзіць, дык ці мала каму трэба хадзіць?! Студэнт ходзіць на сваю практыку, я хаджу на сваю работу, Максім Шчэрба боты шые...

Дзяўчына прыходзіць назад. Студэнта ня відаць і вокны яго зачынены. Яна доўгім зіркам акідае гэтыя вокны, аж прыпыняецца і сумна йдзе, паволі ўсходзіць на ганак і хаваецца за дзвярыма, усё паглядаючы на студэнтавы вокны.

Мне робіцца крыўдна за нешта...

Паволі набліжаецца вечар. Неба ясным стала, і якраз нават вецер зашумеў. Зямля мокрая, пылу ня будзе...

За парканамі сьвішчуць, грукаюць, крычаць. Недзе звоняць, недзе з грукатам нешта вязуць. Добра чуцьно, як ідуць, суха і шырока ступаюць нагамі і выкрываюць песьню:

Чуб-барыкі чубчыкі ламал-ла!..

Йэх!

Ламала ламамал-ла-аа!..

Вуліца грыміць, сьмяецца і плача. Яна весяліць і навявае, грамовьдзіць усякія думкі, разь-

вяваючы хатнія настроі. Добра, што яна не сьпявае цяпер пра свае ажурны—нашто ёй сьпяваць цяпер: вокны ў студэнта зачынены і яго нідзе ня відаць. От прыдзе зараз вечар...

„Нашто ты чакаеш вечару?“ лаўлю я сам сябе: „што ты зьбіраеш для сябе чужую практыку жыцьця?“

Паразважаўшы так, я забываю пра вечар і загэтым ён хутка прыходзіць.

Абняў ён мяккасьцю зямлю, ціха-ціха закладвае голяя яшчэ і абсохшыя грушы перад вакном. Каб гэта восень—жоўталістыя галіны—расказвалі-б аб цішыні шырокай і гучнай зямлі, аб яе чарнаце і яснотах і аб бурных думках на ёй...

Постаць відна на дварэ.

Я гляджу з вакна—яна ідзе сабе паволі, а ён там, як і заўсёды. І вось яны стаяць попелеч, зьліўшыся ў адну цёмную постаць.

— Хоць адзін вечар, хоць сёньня ня ідзі ты на тую сваю вуліцу, — хочацца крыкнуць мне.

А як пашла яна, дык я пастараўся ці сябе, ці нейкага, ці нешта суседзі: „Там гэта прадаж, а тут шчырасьць і чыстата. І можа тым не паганіцца гэтае“

. Каб на грушах былі лісьця, як-бы яны шумелі цяпер!..

Вечарам слаўна хадзіць па вуліцах.

На грушах павырастала лісьце, малое, і ўсё
расьце. Вечары купчастыя ад лісьця, а дні
стаяць сонечныя.

Вечарамі на дварэ пуста і днямі ціха. Зусім
выехаў студэнт, і дзяўчына больш не сьпявае
„ажураў“. Чакаючы вечару, вымазаўшыся пар-
фумай, яна сумна аглядае двор і пяты дзень
чутно мне, як Максім Шчэрба, заганяючы ма-
латком гвазды ў бот, жартаўліва гаворыць:

— Хоць-бы ты ажуры засьпявала; каторы
ўжо дзень. Што з табою зрабілася? Закахалася
пэўна недзе ў некага.

Яна пачынае сьмяяцца, а я думаю:

„Можна й пасьмяяцца, каб ня нудна было
старому Максіму Шчэрбу. А то можа і не для
яго, старога, патрэбна толькі сьмяяцца! А што,
калі гэта толькі практыка?“

Яна вечарам выходзіць зразу на вуліцу і
мне тады хочацца ёй сказаць:

— Знайдзі ты сабе новую чыстату, хоць у
думках, насі яе, каб ня быў адзін толькі продаж.

Дасканала раздумаўшы аб ёй, аб усім і аб
сабе, я лаўлю сябе на думцы:

— Дарадчык знашоўся!

Яна пашла, а грушы пробуюць шумець: ма-

лыя лісты на іх, каб зашумець ім моцна. Гэта
будзе ўвосень, у самую лепшую пору...

Плыве вецер над вячэрнім горадам. Плыве
і шуміць. Слаўны—бо шырокі. Цяпер лепш за
ўсё хадзіць па вячэрніх вуліцах.

1926 г. Травень.

МАЛЕНЬКАЯ ДРАМА

Няма ні агнёў, ні яскравых колераў, ні гулкай зыкаў.

Дрэмле ноч, і моўчкі ўзняла на даляглядзе сінюю сцяну хмар. Ці можа гэта растуць там дзівосныя формы лясоў, якія трэба прайсці ці праехаць.

Колерам пачарнеўшага сьнегу зямля зусім злілася з ноччу і ўсё плыве і плыве насустрач гаварлівым вагонам.

Усё плыве ды плыве.

А на паравіку трое людзей.

Мулін, высокі і тоўсты—расперазаўся і скінуў кароткі кажух і стаіць з маўклівым выглядам пільнага гаспадара над усім тым, што з ім, перад ім і за ім. Ён усё паглядае ў змрочныя далі зямлі, а калі пераводзіць вочы на качагара Юяна—твар яго, шырокі і круглы, прымае раптам гуморыстычны выгляд, усе рысы на ім як-бы дрыжаць ад нявыяўленага сьмеху і белыя ад прыроды, але чорныя

ад профэсіі вусы рассоўваюцца ў бакі, каб даць магчымасьць выплыць з-за губ і белых зубоў хітра-бацькаўскай ухмылцы.

У яго тоўстая, сухая шыя, рэдкія валасы на галаве і раздвоеная, нядаўна брытая барада. Постаць грузная, моцная. Многа ў ёй нечага як-бы вялікага, да чаго трудна дасягаць таму, хто ня прывык думкамі ці адчуваньнем разьбірацца ў вакольным.

Голас у яго і шырокі і востры, як тысяча іголак і, як глядзіць ён ды пытае аб чым, відна ў гэтым ня проста малазначная й пустая цікавасьць, а нешта большае: вось магу й ня пытаць, можаш і не гаварыць, гэта нікому не пашкодзіць, так як і мы яму з табою не пашкодзім і не паможам, але каму-ж ты раскажаш так, каб адпачыць душой, расказваючы?

— Ну дык як гэта было?—коле ён бясхітрасна-вясёлым агнём вачэй Юляна:—раскавай. Кажаш, пасадзіў ён табе пісагу на ўсё рыла?! Умяшаўся, кажаш, у справу, хэ-хэ!

Юлян стаіць перад ім, да мізэрнасьці рухавы й гаварлівы. Пераліваецца яго твар жывымі ўсьмешкамі, як гэта ноччу вада месячным сьветам. І выгляд у яго такі, як-бы гэта ён усім сваім—і нізкаю постацьцю, і круглым носам на белым твары, нават таею лапатаю, якую трымае ў руцэ,—хоча сказаць: „Вось бачыце,

якія. Вам усё здаецца так, а мне вось як, а то й ніяк не здаецца. От нават і свой казённы кажушок зашпіліў я ніжнім гузікам за верхнюю дзірку, хто з вас калі гэтак зашпільвае?!”

Да яго нейк не прыстае вугольная сажа... Рыжыя вусы вырасьлі так, што правы вус сядзіць вышэй левага; і хоць яны амаль да самых губ выстрыжаны, але й здалёк даюць твару яго выраз некага вечнага гумору, нават лёгкай сатыры і такога-ж гуморыстычнага, бесклапотнага непарадку ў пачуццях і думках.

Уздоўж носу па твары праходзіць у яго другая пісага, чырвоная й тоўстая, ад чаго правая палавіна твару выглядае весялей за левую.

Ён весела глядзіць на Муліна і водзіць пальцам па гэтай весялейшай палавіне твару.

— Хэ-хэ! Сьмех, браткі!—пробуе рагатаць ён, многазначна кривячы вочы ўлева, дзе задумёна стаіць памоцнік Муліна Аляксей Губар.

— Значыцца, зноў недзе Варшаву браў,—ня ўнімаецца Мулін:—гавары, як і дзе гэта было.

Юлян зноў кідае адным вокам на Губара, які, у сваю чаргу, ня спускае глыбокага зірку з гэтага порсткага чалавека. У гэтым зірку маўклівая насьмешка над тым, што рыхтуецца расказаць Юлян.

Мулін прыціхае, мацней прыпіраецца плячом да халоднага жалеза й пачынае слухаць; слухаць і бачыць нават тое, чым Юлян рыхтуецца да гаворкі. Ён бачыць, што гаворка будзе вясёлая, будзе яна перамешана з цікавымі да сьлёзнага сьмеху рухамі твару й вачэй...

Юлян ад вясёлага задавальненьня дробна махае галавою і адчувае ўсю ўрачыстасьць надышоўшай хвіліны: вось будзе ён расказваць пра значнае здарэньне, апрача самога сябе, цікавае яшчэ й тым, што кожны дзень можа зноў быць, толькі ў розных формах, але як адна суцэльнасьць—ніколі ня будзе залежвацца ў яго душы і загэтым ніколі не надакучыць. Гэта таксама, як гэты паравік, на якім усё жыцьцё езьдзіш па зямлі: бяжыць ён, і ніколі ты з яго аднаго й таго-ж ня ўбачыш два разы, раз убачыў—прапала, цераз момант яно адбяжыць назад і растане недзе ў прасторах сьвету і тут забудзецца. І няхай сабе так—наперадзе будзе нешта іншае, якое—хто яго ведае. Ды гэта й няважна: што небудзь ды будзе, так не абызецца. Ці мала чаго на сьвеце ёсьць!

Так прапускае Юлян праз свае адчуваньні сьвет.

Несьвядома гэта адчуўшы, ён ухмыляецца й пачынае рашуча чухаць шыю. Губар вастрэй зазірае яму ў твар і думае:

„Вось нешта будзе гаварыць чалавек і раскажа, пэўна, нешта дробнае, нязначнае, непатрэбнае й цікавае можа толькі тым, што выяўляе тупасьць і дурнату чалавека. Бо гэта толькі здарэньне і не ахопіць сабою ўсяго таго, што існуе... Будзе гаварыць ды сьмяяцца сам над сабою.

— Значыцца, так,— гаворыць Юлян і моргае вокам у прастору, але тым абодвым ясна, што моргае гэта ён на сваю пісагу каля носу.

— А дзе гэта было?—весела пытае Мулін.

— Дзе было? А халь-лера яго ведае, дзе яно было. На станцыі было, а на якой—многа іх праехалі.

— А хто гэта так пачаставаў цябе?

— Народу было многа.

Юлян заходзіцца дробным рогатам і з абсалютнай сталасьцю глядзіць на яго Губар. У Муліна ад бацькаўскай ухмылкі паднімаецца ўгару губа.

— Выходжу гэта я, браткі, з паравіка, бачу—народ стаіць. Пасажыраў ня можа быць, думаю,—глуш, адкуль яны. Я тут жа на месцы запуская ў народ вока—бачу: глядзяць, сьмяюцца рукамі махаюць і так стаяць. Што вы тут робіце?—пыгаю. А табе што!—чую голас. Гляджу я—стаіць ён, браткі мае, на тоненькіх ножках. Ножка—як рыла з бутэлькі... Дык я калі зарагачу...

— Чаго?—падаў раптам, нейк нечакана для ўсіх, голас Мулін.

— Чаго? А чорт яго ведае. От сьмешна стала. Паглядзеў я на яго ногі—бачу: дрыжаць нейк у каленях. Паглядзеў я на твар—а ён ня відзеён за вусамі. Увадзін вус можна гарнец сажы ўсыпаць. І каб, усыпаўшы, патрос той вус, то наўрад ці тая сажа адтуль выцерусілася-б. Такія, браткі, вусы нейкія пераблытанья, збытыя...

— Компактная маса, значыцца,—з гульівым сарказмам падмаргнуў Мулін.—Ну, ну, гавары.

— Ну, дык я, значыць, парагатаў трохі з таго твару, а твар дык дробны, як шрот, і бачу—яшчэ адзін падыходзіць, нейк вельмі-ж падобны да яго. Капоціна нейкая абрынданая ляпае па халявах, а боты, праўда, новыя, як шкло. Тут я й запытаў у таго, першага,—чаму ў цябе ногі такія тонкія? А ты што!—адказаў ён. Я—кажу—машыністы з таго вунь пезду, што стаў на трэцяй лініі. А мы—кажа—старажы на гэтай станцыі. А чаго народ каля вас? Тут—кажа—пасажыр, значыць, адзін пайшоў у буфэт ды выпіў, як мае быць, а пезд і пайшоў. Дык ён, бягучы, на гэтым самым месцы два разы засаб паваліўся ды калі закрычыць! Вось народ і сабраўся...

— Ды гавары ты хутчэй, хто табе храпу раскавеліў!—не ўцярапей Мулін.

— Там-жа гэта было, на гэтай самай станцыі. Той самы, што з тоненькімі ножкамі з тым самым, што ў новых ботах, пачалі неўзабаве аглядаць платы ды адтуль і пачалі цягаць...

— Каго?

— Каго!? Пры мне, на маіх вачох двух завялі некуды. Каб працьверазіліся. Там-жа, вядома, людзі здарожаныя, дык ён калі вып'е, дык вельмі-ж разьбірае. А там нейкі як-бы садок за будынкам пры паркане, дык там яны й складаюць капыты, каб галава, значыцца прачысьцілася.

— Аг-га!..

— Ага. Дык я, значыцца, думаю—пайду пагляджу на гэтую фэцэю. Падышоў к плоту, зараз укідаю адно вока на той бок, аж ён, той, значыцца, самы, што з тонкімі ножкамі і кампактнымі вусамі...

— Компактнымі,—паправіў Мулін, заліўшыся рогатам.

— ..Компактнымі, значыць, вусамі, кладзе аднаго пад бярозай, а той лажыцца сабе ціхенька... На што ты, кажу, тут складаеш яго, ён-жа тут зьмерзьне, як жаба. А табе што,—адказвае ён,—тваё дзела паравік; а тут я ведаю, што раблю... Я прыгледзеўся—аж і ён сам

ледзьве на нагах стаіць. Дык я калі зарагачу, а ён да мяне - чаго, кажа, залягаешся, ды калі дзерпане мне па гэтай, значыць...

— Па храпе,—памагае Мулін, прысядаючы ад рогату.

— ...Ды, дзерпануўшы мяне, спалохаўся, ды калі драпане ўцякаць... А пазуры, як у савы, каб яны яму павылазілі... А той, што ляжаў пад бярозаю, падняў галаву ды давай мармытаць мне—не тваё тут, кажа, дзела, без цябе тут усё зробіць, ідзі сабе ды глядзі, да чаго прыстаўлены... Гаворыць, а сьліна з губ, як з ручайны, плюхае па барадзе, да самае грудзіны ланцугамі расьцяглася...

— Н-ну-у-у!?

— Яйправа...

Мулін трасе жыватом ад рогату, прыкленчвае і хапаецца рукамі за калені. Юлян ляпае рукамі і дрыжыць увесь, Губар насьмешна пазірае на іх абодвух і маўчыць. Рогат заглушваецца стукам калёс машыны і звонам жалеза, і гэты хаатычны шум пакрываецца рытмічным і роўным лёскатам вагонаў ад шыбкага ходу... Бягуць насустрач змрочныя далі зямлі, здаецца й яны аддаюць нейкім тонкім гулам...

Губар стала прыпіраецца плячыма да халоднага жалеза і хмурыцца, гледзячы на рагатуноў. Пасьля хмурна і моцна плюе сабе пад ногі.

— Чаго плюеш,—пытае Юлян.

Губар плюе яшчэ раз і адварочваецца.

— Чаго ты!—падыходзіць Юлян і зноў рагоча і цярэбіць Губара за гузікі.

— Над кім ты рагочаш!?—пытае Губар.

— А табе не падабаецца?

— Не!

— Дурны ты... А мне ўсё падабаецца, бо з усяго пасьмяяцца можна. Ты, нават, вазьмі ды цяпер нада мною пасьмейся, я табе слова не скажу.

— З дурняў ня сьмешна, іх шкадаваць трэба.

— Ну?!

— Ты думаеш, калі рагочаш з таго п'янага, што там пад бярозай ляжаў, дык вельмі гэрой вялікі—ты гэта сам над сабою рагочаш, ты-ж гэта сам сябе асьмяяў. Ты-ж ня ведаеш таго чалавека, ён можа з вялікага гора выпіў, а пасья аддаўся цьвярозаму—рабі, значыцца, са мною, што хочаш, я буду маўчаць, і нават пакарай мяне... А ты паднімаеш рогат...

— Ну-у-у, ты заехаў, чорт цябе ведае, куды, дзяцінееш ты пад старасьць... Праўда, Мулін, ці не?!

Мулін корпаецца ў нейкіх жалезных, зьвінючых прэнтах, але ўвага яго ўся тут. Рогат яго прайшоў, і ён з вялікаю асалодаю нарых-

таваўся слухаць новае. Яму весела глядзець на гэтых двух людзей. І на твары яго заста-лося чаканьне—што далей будуць яны рабіць?

Пад'яжджалі да глухое станцыі. Спатыкала яна поезд некалькімі каламутна-чырванаватымі ліхтарамі. Некалькі чалавек клапацілася з крыкам у змроку. Поезд тут трохі стаяць павінен быў.

— Я ведаю, чаму ты такі,—усьміхнуўся Юлян у твар Губару.

— Ну?!

— Бо гэта ад цябе як уцякла Марфа да тэхніка Камароўскага, дык ты й пачаў паказаваць з сябе такога, над якім сьмяяцца ня можна, а я з цябе пасьмяяўся-б і каму хочаш гэта скажу...

Прыпыняючы машыну, Мулін застыў у радасным захапленні. Ён даў моцны сьвісток і весела разгладзіў вусы, ня спускаючы вачэй з двух чалавек...

Ня скончыўшы гаворкі, Юлян пайшоў на станцыю ў буфэт, яны-ж удвух адарваліся ад поезда, перагналі машыну на другую лінію, некалькі разоў выяжджалі адны далёка ў палявы змрок ночы, пасля адцягнулі назад і загналі далёка на пятую лінію вагон з каровамі. Пасля з пездам яшчэ трохі стаялі...

Юлян прышоў пасля першага званка. Ён уставіўся ў твар Губару й стаў канчаць перарваную гаворку:

— Я з цябе заўсёды пасьмяюся... на тваім месцы я доўга не раздумваў-бы і ніякіх камедыі не паказваў-бы, а злавіў-бы дзе-небудзь вечарам гэтую самую Марфу ды прыпёр-бы дзе-небудзь у цёмным кутку, ды аддубасіў-бы гад-даўку...

— Ня сьмей так гаварыць пра Марфу!

— Яйправа, я як чамерахнуў-бы дзе-небудзь ды ўсыпаў-бы, каб памятала, сукіна дачка...

— Гавару, пакінь!..

— Я яе ашчарэпіў-бы дзе ды хоць пацешыўся-б...

І Юлян заліўся рогатам. Весела перажываючы гэтую спрэчку, паціраючы рукамі ад асалоды нагляданьня, глядзеў на іх Мулін.

Губар сарваўся раптам з свайго месца і пхнуў Юляна ў грудзі. Той перакруціўся нейк бокам на хаду, хацеў затрымацца за жалеза, але рука пакаўзнула, і ён зьехаў з машыны ўніз, стукнуўшыся губамі аб рэйку. Ад нечаканасьці ён з момант ляжаў на адным месцы, пасля вінавата нейк усхваціўся, выплюнуў на сьнег кроў і пайшоў на станцыю мыцца... Загаіўшы на твары лёгкі сьмех, Мулін пачаў выціраць кудзеляю запэцканья ў аліву рукі...

Так адбылася маленькая драма між двума людзьмі, ноччу на глухой станцыі.

Юлян прыбег пасья сьвістка. Паплёўваючы сабе пад ногі, ён выціраў рукавом прыпухшыя губы і барматаў:

— ... Каб ты згарэў, каб ты! Трэба поезд у ход пускаць, а ён пхаецца... Ах, каб цябе агонь спаліў, каб цябе, гэткага чалавека...

Мулін весела і хітра яму падмаргнуў.

Хутка поезд пайшоў у цёмную шырыню паляў і на станцыі стала пуста і ціха.

Як разьвіднела, прагналі тут у горад чараду пахудзеўшых за дарогу кароў, адчэпленых з вагонам ноччу ад поезду. Яны ўтапталі ў сьнег некалькі капель крыві, якую Юлян, усхваціўшыся ноччу з зямлі, выплюнуў. Так што ад таго, што было тут ноччу, не засталася ніякага сьледу.

1926 г. Студзень-травень.

ЗАХАР ЗЫНГА

I

Дзэравяная вуліца даходзіць да самых рэек чыгункі.

За шырокаю лініяю чыгункі, на шырокай прагаліне парасла густая трава, пакапаны канавы, цягнуцца нізкія драцяныя загарадзі, а там зноў ціснуцца адзін да аднаго прывакзальных будынкі... Паросшая травой прагаліна, усьлед за перакрыжаванымі на ёй чорнымі рэйкамі, выбягае ў палявыя прасторы, дзе нізкімі істужкамі ўстаюць далёка сінія лясы і адкуль у хмурныя дні паднімаюцца грузныя хмары. І адсюль вуліца здаецца вузкім праходам з зялёных далячынь у грымучыя і магутныя каменныя нетры.

Канец вуліцы пры чыгунцы высыпаны чорна-блішчастаю дзындраю і заўсёды пахне тут вугольным дымам. Тут і дзень і ноч чутны сьвісткі і крыкі паравікоў і жалезны стук вагонаў; з шырокіх-жа вуліц гораду дабягае сю-

ды шум конак і аўтамабіляў. У сухія дні вецер прыносіць сюды з палявых дарог тонкую пялёнку лёгкага пылу, пыл асядае на гнілыя платы і шэрыя сьцены і суха-салодкім сваім пахам прыкра разбаўляе востры пах вугольнага дыму.

Па цяжкаму бруку з вялікіх каменяў вуліца паднімаецца ад чыгункі ў гору, да белага двохпавярхнага дому. На другім паверсе тут змяшчаецца клуб работнікаў чыгункі, а ўнізу— заняпалая сталоўка-піўная.

Прыгожыя, вымалеваныя жоўтаю фарбаю дамы на гэтай вуліцы мяшаюцца з гразнымі й старымі домікамі й хатамі. Тротуары мясцамі з гладкіх дошчак, мясцамі з гнілых аполкаў, а шмат дзе й зусім папрыбіраны з-пад ног клатлівымі тутэйшымі жыхарамі. Старшы міліцыянэр некалькі раз прабаваў накладаць штраф на „самаўпраўнікаў“ за такія непарадкі, але з гэтага мерапрыемства пакуль нічога ня выходзіла, бо ў тых былі два моцныя аргумэнты: папершае, у часы вайны і рэвалюцыі трэба было, як і заўсёды, даставаць адкуль-небудзь апал, а падругое—мірнае будаўніцтва народнай гаспадаркі, на рэйкі якога ўжо некалькі год як стаў горад, ня можа йсьці ўсюды роўна, і калі ў цэнтры гораду яно ідзе шпарка, то няма вялікага дзіва, калі на гэтай вуліцы яно ідзе павальней.

Ня гледзячы, аднак, на такія разважаньні тубыльцаў гэтай вуліцы, на ёй ні днём ні ноччу ня спыняецца рух. Днём тут грымязь з гораду на станцыю й назад балагольскія вазы й грузавыя аўтамабілі з ўсім тым, што вывозіць ад сябе і прымае да сябе горад, раніцамі ідуць адгэтуль на заняткі і на работу студэнты і работнікі чыгункі, у сонечныя дні праходзяць за горад атрады спортсменаў і піонэраў, напаўняючы суседнія кварталы бубённым гулам; начамі па гэтай вуліцы з двух паяздоў праяжджаюць у горад пасажыры, цягнуцца з гораду начныя абозы. А пасля другой гадзіны ночы ідзе народ з піўной.

Клюб чыгуначнікаў кожны вечар збірае ў сабе моладзь гэтай вуліцы, піўная-ж мае таксама свой заўсёдны кадр народу. З клубу бяжыць на вячэрнія кварталы—музыка рояля, песьні і сьмех, піўная-ж, уціснутая ў зямлю верхнім, клубным паверхам, падражніваецца з вечарам праразьлівымі зыкамі гармоньні і размашнымі выкрыкамі песень, вясёлымі і пранізанымі наскрозь журбою.

Пад вечар, перад тым, як у піўную пачынаюць збірацца ламавыя рамізьнікі, шаўцы-саматужнікі, насільшчыкі і нагрузчыкі з чыгункі і ўсякія іншыя людзі, першым зьяўляецца сюды гарманісты Захар Зынга—высокі й сухі чала-

век, з каструбаватым няроўным тварам і да немагчымасьці чырвоным носам, з яшчэ больш чырвонымі тонкімі жылкамі на ім. Ён адзеты ў латанья галіфэ, перашытыя з шэрага салдацкага шынэлю, і ў кароценькі стары фрэнч з чорнага корту; з-пад фрэнчу відаць грудзіну рудой расьпяразанай сарочкі. У гэты час дня ў яго заўсёды баліць галава ад учарашняга перапою, але настрой у яго такі, з якім начальнік войска, узяўшы новы горад, выступае перад тамашнімі жыхарамі з прамоваю.

Зачыніўшы дзьверы піўной, Захар Зынга пагаспадарску заходзіць у другі пакой і са стукам ставіць на стала сваю вялікую гармоньню. Галава ў яго трохі кружыцца, ногі пробуюць блытацца, дух-жа яго ўзьняты вышэй усіх гэтых дробных непаразуменьняў чалавечага цела, і ён многазначна падморгвае адным вокам тоўстаму буфэтчыку. Той прымае гэта за кпіны і пачынае злаваць. Голасам, пісклівым ад прыроды, ён стала заяўляе:

— От я буду цярпець-цярпець тваю гэтую музыку, а пасья выйду з цярпеньня ды, доўга не чакаючы, вазьму ды выкіну к чорту вон адсюль гэтую тваю гармоньню з табою разам.

Выслухаўшы такую цытату, Захар Зынга акругляе твар ухмылкаю філэзофа, які ведае

нешта важнае і лічыць для сябе нізкім гаварыць усім аб гэтым.

Буфэтчык трасецца ад злосьці:

— Ну, ну, сьмейся! Яшчэ зубы тут мне вышчарае... Цераз цябе ўсе тут непарадкі заўсёды бываюць, а ні то што... Тут табе сталоўка грамадзкая, а не карчма якая-небудзь, і твае музыкі тут мне не патрэбна.

— Калі так, то дай грамадзтву казённую музыку!

— Ты што, парадкі свае сюды прышоў наводзіць?!

Захар Зынга ня лічыць патрэбным разьвіваць далей дыскусію і моўчкі пачынае разглядаць публіку. Буфэтчык робіць спробу яго прынізіць перад усімі:

— На тым тыдні цераз яго-ж гэта тут гвалт быў, хацелі пасья сталоўку зачыніць, колькі мне было клопату, пакуль адваяваў... Назьбіраў сваёю гэтаю музыкаю сюды п'яных з усіх вуліц, а тыя давай буяніць... Каб ня я—зачынілі-б сталоўку!..

Мала хто яго слухае, і ён замаўкае, а Зынга аглядае столікі, з якога-б пачаць сваю работу.

Самы разгар яго дзейнасьці бывае вечарам, калі піўная гудзе п'янымі галасамі. Заўважышы дзе-небудзь знаёмы з ранейшых вечароў

або так вясёлы добры твар, ён падсядае туды бліжэй і ціхенька бярэ на гармоньні некалькі нясьмелых акордаў. Памяты і нэрвовы твар яго носіць на сабе ў гэтыя хвіліны адбітак нейкай прыніжанасьці і просьбы. Такі твар у яго бывае яшчэ ў час сну, калі ня трэба яму ні хітраваць ні ламацца.

— А ну, падвесьці,—чуецца голас.

Зынга падсоўваецца да стала і налівае сабе гарэлкі ці піва. За гэта яго былі адзін раз моцна пабілі, і з таго часу ён заўсёды раней заглядае ў твар чалавеку, каб пазнаць, з кім сядзіць. Выпіўшы гарэлкі, ён пачынае падвясельваць. Вакол яго збіраецца народ; расшавельваюцца пачуцьці, душа просіць размаху і тады робіцца ня шкода грошай на выпіўку. Так Зынга сядзіць тут да позьняй ночы і мае выгляд чалавека, які зразумеў усё так, што ўсюды ня лепш і ня горш, але няма куды адсюль сьпяшыць, бо выявіць сябе можна толькі з гармоньню і тут.

Калі яго просяць іграць, ён падтульвае вострыя плечы свае і гнецца да чалавека з нейкім вінаватым імкненьнем зразумець таго, хто яго просіць. У час-жа антракту ён гаворыць з усімі; хто што і аб чым ні гаворыць—ён маўчаць ня можа, выяўляючы пры гэтым сваю фантазію і сам верачы сваім выдумкам.

— Усё гэта дрэнь,—гаворыць хто-небудзь, падпіўшы, радасны ад таго, што ёсць магчымасьць выказацца аб чым і як хоча,—цяпер няма добрых напіткаў.

Нядоўга думаючы над пастаўленым пытаньнем, Зынга аўторытэтна заяўляе:

— Цяпер напіткаў акуратных быць ня можа, бо пайшоў выраб нядобры.

— Няпраўда,—перабіў яго быў раз маладзенькі стрэлачнік з чыгункі, які ня мог прапусьціць добрага выпадку паказаць сваё дасканалое разуменьне сучаснасьці,—няпраўда, цяпер напіткі кепскія не за тым, што іх кепска вырабляюць, а затым, што яны ня могуць як належыць выстаяцца ў паграбох, пасколькі іх усьлед рэалізуюць.

— А ты адкуль ведаеш, шмок ты,—ускіпеў Зынга, якому здалося, што публіка будзе на баку стрэлачніка,—што ты сам на свае вочы бачыў гэтую работу? Пакажы ты мне факты, ці нюхаў ты нават калі паграбы з напіткамі.

— Ды я ў семнаццатым годзе сам у гэтых паграбох конфіскацыю рабіў.

— Дзе?!

— У Маскве.

— А ў Тулу ты часамі ня езьдзіў конфіскаваць паграбы?!

— Пашоў к чорту!—крыкнуў стрэлачнік, чуючы вакол сябе рогат.

— Так-бы ты і зразу гаварыў!—заявіў Зынга, выходзячы на сярэдзіну і засоўваючы рукі ў кішэні, радасны ад свае перамогі,—так-бы і гаварыў, а то разводіш хлусьню, як-бы табе хто й паверыць. Многа такіх майстраў знайшлося-б канфіскаваць паграбы.. От я памятаю, як мы бралі на Румынскім фронце крэпасць, дык ў тэй крэпасці быў пограб, от там напіткі былі—віно, як смятана, густое...

— А ты-ж учора гаварыў мне, што гэта было не на Румынскім фронце, а каля Баранавіч,—падаў нехта голас з п'янай грамады.

— Я гэтага гаварыць ня мог,—пастараўся апраўдацца Зынга,—бо я на Баранавіцкім фронце зусім ня быў.

— А ты-ж мне хваліўся, што быў ранены каля Баранавіч,—умяшаўся буфэтчык.

Аглушаны з усіх бакоў рогатам, Зынга пачаў маргаць вачмі, пасья папробаваў перамагчы праціўнікаў нахрапам:

— І быў ранены, дакажы, што я ня быў ранены... Я магу знакі ад пуль паказаць.

— Пакажы!

Зынга скінуў фрэнч, рашпіліў сарочку й паказаў шырокія, сухія грудзі. На іх убачылі

некалькі чырвоных рубцоў і знакаў—сьляды перажытага гэтым чалавекам.

— А братка-ж ты мой!—ціха падзівіўся нехта.

— То што,—сказаў стрэлачнік,—але гэта не на Баранавіцкім фронце, ты там ня быў. Хлусіш...

— Я ўсюды быў,—горда заявіў Зынга:—Я поўсьвету пехатой прайшоў і больш я забыў, чым ты, смаркач, ведаеш... Я многа чаго знаю.

— Але ці цябе хто знае?

— А цябе хто знае!?!—зароў Зынга, закасаваючы рукі, але ўвагу яго адцягнуў буфэтчык. Вышаўшы з-за буфэту, ён закрычаў:

— Вон пайшоў адсюль з сваёю гармоньняю, каб і духу твайго тут ня было... Што ты тут гвалт паднімаеш... На чорта тут мне твае гэтыя гаворкі пра Баранавіцкі фронт ды пра паграбы з напіткамі... Ты тут не павінен знаходзіцца... Мар-рш!

І ён схваціў яго гармоньню і выкінуў на ганак. Зынга выскачыў усьлед, забраў гармоньню і заявіўся зноў, гатовы заўсёды піць, спрацацца, іграць і быць выкінутым на вуліцу. Шкура на твары яго варушылася ад нэрвовасьці і вочы нечага шукалі.

Паспакайнеўшы, буфэтчык, прыпёршыся жы-
ватом да стала, сказаў:

— Гэтыя раны яго не ад куль, ён ня быў
на вайне. Гэта яго за пакажы дубасілі.

— Дакажы!— крыкнуў Зынга:— дай мне на
рукі факты!

Буфэтчык маўчаў.

— Пакажы ты свае знакі,— ня сьціхаў Зын-
га,— пакажы, як ты пражыў... Валяўся, як яп-
рук у саломе...

Буфэтчык плюнуў і пайшоў на сваё месца.
І была ў яго постаці нейкая засмучанасьць ча-
лавека, якому няма чым пахваліцца.

Падобныя сцэны адбываліся ў піўной амаль
ня кожны дзень, і цэнтральнай асобай іх заў-
сёды быў Захар Зынга. Буфэтчык ня мог ад-
важыцца ня пускаць яго сюды, ведаючы, што,
дзякуючы яму й яго гармоньні, тут кожны ве-
чар поўна людзей. І Зынга тут піў і іграў на
гармоньні маршы, вальсы і полькі. Часта пе-
рад тым, як ісьці дадому, позна ўночы, ён ужо
ледзьве валодаў нагамі, тады яго выводзілі на
вуліцу. Здаралася, што ён лажыўся тут-жа на
ганку, выцягваўся і ляжаў так у цемені ночы,
прытуліўшыся да свае гармоньні. Тады, узне-
пакоеная тым, што яго доўга няма, прыходзіла
дачка яго Рыта, брала яго пад руку і заводзі-
ла дадому.

П'ятым ад канца вуліцы стаяў стары дзеравяны дом у вадну кватэру, нізенькі і падгніўшы, адкуплены даўно ад управы чыгункі Дзянісам Пляцінскім, вядомым тут пад прозьвішчам бочкавоза.

Быў Дзяніс Пляцінскі нізкі й шырокаплечы стары, маўклівы й непаваротны. Хадзіў ён паволі, ступаў нагамі цяжка і меў прывычку часта, амаль заўсёды, чухаць сваю густую рыжаватую бараду на круглым і шырокім твары. Ужо некалькі год паказваўся ён у людзях у жоўта-шэрай вопратцы з грубога сукна, даўжынёю па калені і, адзеты так, здаваўся больш яшчэ непаваротным і цяжкім і меў нейкае падабенства да свайго старога дому.

Дом гэты меў два пакойчыкі і кухню—усё старое і абшарпанае. Дзьверы з сяней у кухню былі забітыя дошкамі і, замест іх, былі зроблены знадворку ў задняй сьцяне—кухня, такім чынам, была перароблена ў хлеў, дзе стаяла двое коняў, на якіх Дзяніс Пляцінскі начаі вазіў сваю бочку. Адзін пакойчык займаў ён сам, а ў другім жыў Захар Зынга з дочкаю Рытай.

Адносіны між Зынгай і Пляцінскім доўгі час былі нейкія офіцыяльныя, яны давалі адзін

аднаму дзеньдобры і ніякіх гаворак між сабой ніколі не вялі і прычынай гэтага была, мабыць, панурасьць Пляцінскага. Толькі раз адбылося між імі маленькае здарэньне, якое іх зблізіла трохі.

У хмурны і мокры дзень восені, пад вечар, вышлі яны былі разам з піўной. Ногі іх запляталіся таксама, як і языкі, толькі розьніца была ў іх вось у чым: Зынга, стомлены „падвясельваньнем“ гармоняю публікі, меў нахіл да спакою ўсяе свае істоты, у Пляцінскага ж аддоўгае маўчанкі пачалі варушыцца ў галаве ўсякія думкі, і ён выявіў свае настроі ў словах:

— Канхоская кватэра горш сапраўднай кватэры, бо над канхоскаю кватэраю дзесьць начальнікаў сядзіць, а тут усяго адзін гаспадар.

Зынга маўчаў. Пляцінскі папрабаваў растлумачыць:

— Канхос, скажам, вызначае на свой раён аднаго старшага, а над тым стаіць другі старшы...

— Знайшоў аб чым гаварыць! — абазваўся Зынга.

— Як-то аб чым! Я сам па сабе ведаю...

— Што?

— Што я гаспадар...

— Які ты к чорту гаспадар...

Пляцінскі на хвіліну прыпыніўся, спыніў за
рукаў Зыngu і грозна заявіў:

— Заўтра-ж ачысьці мне кватэру.

— Сьвісьнеш!—адказаў Зынга і пайшоў.

Пляцінскі рушыў за ім і, ськак-так дагнаўшы яго, насколькі дазволілі аслабеўшыя ногі, даў яму рукавом па шыі. Зынга спачатку як-бы здзівіўся, пасьля гэтае здарэньне вызвала ў памяці яго мінулае,—як яго некалі білі ў зубы ў салдатах, білі па турмах і астрогах, і нешта заварушылася ў глыбіні яго істоты мала калі быўшае раней. Ён раптам адчуў, што яго трэба тут-жа выказаць ці так як-небудзь выявіць, але як? І ён, памаўчаўшы трохі, запытаў:

— Ты яфрэйтарам ня быў?

— Кашаварам быў,—адказаў Пляцінскі.

І, сказаўшы гэта, Пляцінскі раптам прыпомніў, як у часы свайго кашаварства сышоўся ён быў з дачкою нейкага сталаяра—порсткаю і вясёлаю дзяўчынаю і як цераз год яна памерла, а ён, вярнуўшыся з салдатаў, гадаваў ад яе сына. Выгадаваўшы, аддаў яго ў салдаты, адкуль ён і не вярнуўся. І вось цяпер ён, стары Дзяніс Пляцінскі, жыве адзін, заняўшыся работай з бочкаю ўночы...

Так яны ўдвох ішлі і прапускалі ўсё гэта праз свае адчуваньні. І прышоўшы дадому, моцна сапучы і чапляючы за ўсё нагамі, яны

прайшлі ў пакойчык Пляцінскага, сяк-так пры-
майстраваліся там на скрыпучым ложку, даста-
лі аднекуль бутэльку гарэлкі і пачалі піць...
Нешта бармочучы, кожны з іх хацеў выказаць
нейкую думку, ды ня мог... Так яны пілі, бар-
маталі і цалаваліся раз-по-разу, пакуль Пля-
цінскі не зваліўся там, дзе сядзеў.

Увайшла Рыта—нізкая і белатварая дзяў-
чына. Сьветлая спадніца густымі фалдамі апа-
дала ў яе вакол ног; у постаці яе была маў-
клівасьць чалавека, прывыкшага да такіх ма-
люнкаў. Яна моўчкі штурханула бацьку ў пля-
чо, той з нейкім дзіцячым паслушэнствам па-
чаў паднімацца. Трымаючы яго за плячо, Рыта
павяла яго дадому. Пляцінскі-ж застаўся адзін.
Ён зьехаў з ложка на зямлю, нейк бокам па-
сядзеў трохі на ёй, памахаў рукою і лёг...
Грузна і шырока ляжаў ён на заплёванай пад-
лозе. Плечы яго, абцягненыя шэрым сукном
старой вопраткі, уяўляліся, як нешта прыніжа-
нае і фантастычнае. Рыжаватая густая барада,
пераблытаная з вусамі, здавалася ўросшай у
падлогу. Ляжаў ён круглым, памятым тварам
у зямлю...

Холадна было ў хаце, і зноў увайшла Ры-
та і запаліла яму ў печы. Агонь асьвяціў яго
чырвоным сьветам, а за вокнамі гусьціўся
вечар.

Як-бы што прыпамінаючы, Дзяніс пачаў варацца і ўсё крактаў, як з-пад якога-небудзь цяжару:

— Калі гуль-ляць, дык гуляць!.. Душа хоча... Праўда ці не?!

У тую ноч ён ня выехаў на сваю работу з бочкаю, і коні яго, недагледжаныя, старыя і такія-ж каравыя, як і іх гаспадар, стаялі ў хляве і цёрліся шыямі аб сьцяну.

Ноч была цёмная і мокрая.

III

З высокіх і сьветлых вокан клюбу чыгуннікаў відаць было канцавыя будынкi гораду, пуціны чыгункі, выходзіўшыя далёка ў поле і само поле—у кустох, канавах і дарогах, з шырынёю да сініх лясоў. У лагчынах, далёка, туліліся да зямлі палявыя хаты, далі там былі дымна-сінімі і вузкімі істужкамі блыталіся дарогі. Некалькі раз у дзень з жалезным грукатам імчаліся ў гэтую сінюю шырыню з гораду паязды, некалькі раз прыходзілі адтуль у горад—і гэта была адмысловая вялікасьць і сіла. Жалезны грукат, раптам зьявіўшыся сярод роўнасьці поля, парушаў яго ціш і задуменнасьць,— хараство травы і шэрай зямлі зьмянялася хараством жалеза...

У вокан гэтых часта стаяла Рыта адвячоркам і глядзела туды ўніз.

І дарогі тыя і сінь былі ёй знаёмымі з малых дзён і цяпер, кожны дзень была там яна з лапатаю на рабоце каля чыгункі... А раз, даўно ўжо, бацька, Захар Зынга, прышоўшы дадому позна з піўной, п'яны і моцна там пабіты, расказаў ёй, што і маці яе была родам адтуль; гаворка з бацькам у тую ноч была новай для Рыты, яна некалькі дзён пасья яе ўсё думала аб бацьку, старалася вызваць у сваім выябражэнні постаць нязнанай мацеры, старалася і не магла. І пасья гэтага пачала яна мяшаць свае дзясочыя мары з думкамі...

Прышоўшы пад вечар з работы, яна была трохі дома адна, пасья йшла сюды, да гэтых вокан, а як цямнела, зноў была адна дома і калі вельмі позна ня было бацькі—ішла па яго ў піўную.

Раз у такую ноч яна прывяла яго дадому пабітага, знайшоўшы яго на ганку. Ён усю ноч стагнаў, а назаўтра ня ўстаў з пасьцелі. І яна, пайшоўшы на работу, першы раз адчула да яго нейкае, нявыяўленае раней замілаваньне дачкі да хворага бацькі. Вечарам, кормячы яго, яна першы раз плакала над ім і ўгаварвала пакінуць піць, а ён маўчаў, часта вінавата моргаў чырвонымі вачыма і здаваўся сам сабе грубым,

агідным і ненавідным для ўсіх. На трэці-ж дзень, як падняўся ён, сказаў ёй, што піць больш ня будзе і пашукае работы. Між імі сталі блізкія адносіны, якіх ніколі раней ня было. Яна сьпяшалася з работы дадому, яе цягнула туды; ён ёй здаваўся слабым і немагушчым, якога трэба даглядаць і ня спускаць з вачэй.

Ён заставаўся дома адзін, хадзіў па хаце, выходзіў на чыгунку й чакаў Рыту. Гармоньня яго стаяла над дзэвярыма на пыльнай паліцы нечапаная. А адзін раз, як сьвяціла сонца й ад вокан ляталі ў паветры доўгія слупы зала-тога пылу, раптам захацелася яму зайграць. Ён сьцягнуў гармоньню, сеў на лаву, палажыў яе сабе на калені і доўга браў, з рознымі адценьнямі, усякія акорды. Пасьля зайграў „польку-сьмех“ і раптам нечага засумаваў. З вялікаю нецяярлівасьцю чакаў ён вечару і на зьмярканьні, хаваючыся ад Рыты, узяў пад паху гармоньню й пайшоў у піўную. Там ён іграў, пасьля перадаў гармоньню другому, а сам узяўся ў бокі й пачаў скакаць трапака, пакуль яго сілай не пасадзілі на месца. З таго вечару зноў пайшло ўсё, як і раней.

Тады Рыта зноў мала з ім гаварыла, часам шкадуючы яго, часам носячы ў сабе на яго нешта, падобнае да злосьці.

Задумёная і нейкая кволая ў перад-вечэр-нім змроку, яна часта стаяла пры клубных вокнах, гледзячы ўніз у далячынь, пакуль больш зьбіралася вакол яе людзей. Тады бяз трывогі й вострых думак праходзіў вечар. Толькі, як ідучы дадому, спускалася яна з усходаў на вуліцу, прыкра і сумна ёй рабіліся праразьлівыя зыкі бацькаўскай гармоньні. Тады нейкая трывога апаноўвала ёю...

У тую ноч, як Захар Зынга піў і цалаваўся з Дзянісам Пляцінскім, Рыце нездаровілася й ад гэтага вастрэйшымі былі адчуваньні і думкі. За сьцяной крактаў Пляцінскі, а яна, палажыўшы бацьку, доўга не магла заснуць. Крыўда ад нечага й перад нейкім узбуджвала ў ёй нэрвовасьць, яна доўга ляжала не варушачыся, пасья запаліла агонь, прабавала сядзець, хадзіць па дварэ, зноў лажыцца і перад самым днём ня вытрымала й заплакала. Зьявілася раптам варожасьць да бацькі, яна пабудзіла яго, каб сказаць, што сягоньня раней ідзе на работу; ідзе цяпер-жа, абы ня бачыць ні гэтых сьцен ні яго. Тады нейкая трывога зьявілася на яго п'яным яшчэ, змучаным твары. Сапучы перагарам гарэлкі і стогнучы, ён узвалокся на ногі; шатаючыся ў бакі, прайшоў да дзвярэй і назад. Нейкая ўпартая рашучасьць была цяпер у гэтай высокай і памятай постаці. Ён рап-

там асунуўся зноў на пасьцель і хрыплым голасам сказаў:

— Рыта.

Яна маўчала.

— Рыта!—зноў і мацней пазваў ён.

Цяпер яна глянула на яго, усё-ж варожа і з недавер'ем.

— Рыта,—загаварыў ён,—ня йдзі зусім сягонья, я прадам гармоньню і аддам грошы табе. Гэта была апошняя ноч... Калі што якое, дык да Дзяніса нават прыстану на работу.

— Ня трэба,—сказала яна сурова,—нікуды табе прыставаць ня трэба. Нічога ты не рабі, толькі ня пі.

Ён востра глянуў на яе, часта памаргаў вачыма, уткнуў твар у вострыя свае калені і, стараючыся раздавіць нейкі цяжар, сказаў:

— Якраз так маці твая мне даўней гаварыла.

І сказаўшы гэта, кінуўся ніцма на пасьцель і маўчаў.

Рыта глядзела на яго моўчкі, змагаючыся з жаданьнем, раптам ахваціўшым яе, пайсьці да яго і сказаць яму што-небудзь ласкавае, ніколі мусіць ім нячуванае. І яна ня вытрымала, падбегла да яго й ахваціла галаву яго рукамі. Ён усхваціўся й першы раз у жыцці сваім пацалаваў дачку сваю...

Між імі тады ўстанавілася як-бы нейкая маўклівая згода. Яны нічога не гаварылі, і ўсякі па сабе адчуваў моўчкі. Рыта пайшла на работу...

Застаўшыся адзін, Захар Зынга сьцягнуў з паліцы гармоньню, падняў яе вышэй галавы й з усіх сіл даў ёю па сукаватай калодзе. Кавалкі гармоньні разляцеліся па хаце. Ён пазьбіраў іх, адчыніў вакно і кінуў на вуліцу ў грязь. Пасьля сьпешна адзеўся й пайшоў у ўправу чыгункі прасіцца на работу. Адтуль прышоў ён вясёлы, успамінаючы сваё даўнейшае рамяство-цясьлярства.

Адшукаўшы ў сенцах заіржавеўшую сякеру, ён пайшоў да Дзяніса Пляцінскага, узяў у яго брусок і, прыстроіўшыся пасярод хаты, пачаў тачыць сакеру.

І ўсё з нецярплівасьцю чакаў дадому Рыту.

IV

З таго дня ён акуратна хадзіў на работу й зусім не хадзіў у піўную. Дзяніс Пляцінскі некалькі раз падгаварваў яго пайсьці выпіць, але яму ўдавалася перамагаць спакусу. А адзін раз, убачыўшы Дзяніса п'яным, увайшоў да яго, паляпаў па плячы і сказаў:

— Эх ты, пакінуў-бы ты піць!

— А табе што, — абазваўся пануры Дзяніс.

— Мне нічога. Што мне! Я ня п'ю.

— Ну й маладзец!—срдзіта сказаў Дзяніс.

Каб заспакоіць яго й выказаць яму нейкую шчырасьць, якая раптам зьявілася, Зынга сказаў:

— Я табе, калі хочаш, прыбаўлю рубель за кватэру.

— Ё добра зробіш,—адказаў Дзяніс Пляцінскі, крыва ўсьміхнуўшыся ад недавер'я.

— Папраўдзе рубель накіну.

— Ты гэта не жартуеш?

— Не.

— Эх, брат ты мой!—разгаварыўся Пляцінскі, напоўніўшыся раптам нейкай, мала калі вядомай яму шчырасьцю,—жывом мы, брат, з табою разам. Праўда ці не?

— Праўда...

— Жывом мы з табою, значыцца, разам; даўно мы жывом разам. Я аб гэтым часта сяджу і думаю. Яй богу, братка, думаю... Ведаеш што, хадзем—я пастаўлю поўбутэлькі...

З вялікай цяжкасьцю перамагаючы спакусу, Зынга адмовіўся.

— Ага-га, ты ня хочаш,—сказаў тады Дзяніс Пляцінскі,—ня хочаш, значыць, са мною выпіць... Так-так, ня хочаш, значыць, ага, я ведаю... Ідзі сабе...

Зынга пайшоў.

— Ідзі к чорту!—крыкнуў яму ў сьлед Пляцінскі.

І зразу пайшоў і яшчэ больш напіўся адзін. Было гэта ў нядзелю, ясным і цёплым днём. Зынга вышаў на двор, сеў на сонцы, на вялікі камень, што ляжаў каля парогу замест ганку і слухаў, як з падсохшай вуліцы беглі крыкі дзяцей... Напроці яго, за гнілым нізенькім платцом, каля суседняй сьцяны, залаціліся на сонцы пажаўцеўшыя вішні, нейкія птушкі падскаквалі на гэтых тоненькіх галінах, далятала й сюды з блізкіх палёў белае павуцінне. Скрозь востры пах дыму чутно было, як пахне зямля—вільготная ад восені, абвеяная ветрамі й зацалованая сонцам. І тут, на гэтым цесным дварэ, адчувалася неабдымнасьць яе прастораў, яе воля й размах...

Плылі аднекуль здалёк песьні, з гораду чутна была музыка. Гэтыя шырокія зыкі бурна слабіліся над зямлёю й будзілі нейкія слаба вызначаныя думкамі імкненьні, як-бы кволя ўспаміны прайшоўшага ці адчуваньне надыходзячага.

Раптам шырокі крык заглушыў усё. І магучы стук нейкі пачаў шырыцца над зямлёй. Ён рос і расказваў усяму аб нейкай вялікай сіле, цьвёрдай і непераможнай, з важнай і патрэбнай для свайго панаваньня дадатнасьцю—непазбаўленьнем хараства... І, як водгульце,—

блізка абазваліся сьвісткі. І гэта на яснай ціхай зямлі.

Захар Зынга быў ахвачан вострым настроем. Нешта цягнула яго йсьці некуды, нешта рабіць ці глядзець на што. І ён пайшоў туды, за горад. А там поезд падыходзіў да гораду.

Грымела жалеза магутнымі гімнамі, і далячынь, і бясконцнасьць была ў жоўтай дарозе.

З лёгкасьцю нейкаю ён стаяў на адным месцы, хацелася яму самому тут дзейнічаць, чым найвялікш выявіць сябе перад усімі ці разам з усімі...

Насустрэч яму па дарозе бегла Рыта, вясёлая й прыгожая, з глыбокімі адзнакамі на твары частых думак, але з маладою гульлівасьцю ў постаці.

— Ты адкуль?—запытаў ён.

— Гуляць хадзіла.

— Адна?

— Тата,—сказала яна,—хадзем, я табе скажу.

Яму здалося, што яна нешта нядобрае яму скажа, і спяхмурнеў трохі, устрывожыўся нейк, а пасьяля раптам аформілася выразна ў яго думка, што добра-ж вельмі, што піць ён пакінуў.

— Гавары, ну...

— Я паеду адсюль. У суседні горад мяне на работу пасылаюць...

І ёй увялілася раптам, што ўсё-ж вельмі добра. Ён, зломаны, скалечаны душой з самых маладых год сваіх, пакінуў піць, ходзіць цяпер на работу, пабацькаўску ўсьміхаецца ёй часта, ласкава й шчыра. Ён тут пабудзе трохі, а пасля яна возьме яго да сябе туды й будзе даглядаць яго з замілаваньнем, як-бы ў нагладу за ўсё раней перажытае.

— Цераз тыдняў два я прыеду зноў сюды й забяру тады цябе з сабою.

І яму ўсё гэта гаварыла аб нечым радасным, новым і вельмі важным.

Весела прышлі яны разам дадому, пілі чай і пазвалі Дзяніса Пляцінскага. Той вечарам збіраўся выяжджаць з бочкаю на работу, цяпер-жа нікуды не сьпяшаў і панура слухаў, як яму з захапленьнем аб дачцэ сваёй Рыце расказваў падсусед яго Захар Зынга.

— Зайграй што,—папрасіў Пляцінскі.

— Няма гармоньні,—з чуць адчуваемай трывогай суму адказаў Зынга.

— А дзе ты яе дзеў?

— Яна мне больш не патрэбна.

— Колькі ты ўзяў за яе?

— Танна,—адказаў Зынга, трохі саромячыся перад Рытай за сваю хлусьню.

— Колькі?

Зынга мяшаў чай.

— Каму прадаў?—дапытваўся Пляцінскі. У яго раптам з'явілася жаданьне гаварыць.

— Так адзін... вяскowy хлапец...

Пляцінскі пасядзеў яшчэ трохі, пасля вышаў і кіўком галавы пазваў за сабою Зыngu. Той вышаў у сэнцы.

— Ня пускай нікуды Рыту,—загаварыў Пляцінскі:—ня пускай ты яе нікуды. Няхай жыве тут.

— Чаму?

— Таму, што яна ў цябе тут на вачох будзе. Яна, скажам, ня дзіця, але-ж... Гэта яна ня замуж ідзе... Ты-ж бацька ёй...

Гаворачы так, Пляцінскі мала думаў аб гэтым. Ён кіравала другое. Слаба адчуў ён, што нечага пачне не хапаць у яго доме, як паедзе Рыта. Ён і сам ніколі ня мог падумаць, як ні то шкода яму было Рыты, ні то нейкае бацькаўскае замілаваньне, няпрыметнае для самога сябе, насіў ён у сабе для яе. Было гэта ў яго ў пачуцьцях, у сьвядомасьці не магло ў яго, няпрывыкшага думаць, быць тае веды, што калі чалавек не глядзіць на ўсё з высоку ці філёзофічна, то трудна яму быць адзінокім.

— Які з мяне бацька, братка ты мой!—загаварыў Зынга:—ці мала яна цераз мяне перапакутвала? Яна цяпер навольную дарогу вышла, час цяпер такі, шырокі, то яна й мяне з

ямы выцягне... Ого, мая Рыта!—закончыў ён з радаснай гордасьцю.

Вечарала. Сьветлы лажыўся змрок.

Дзяніс Пляцінскі хутка выехаў з двара, а Зынга доўга сядзеў на камені каля дзвярэй і гаварыў з Рытаю...

Назаўтра-ж ён, каб як-небудзь услужыць ёй, сам пайшоў на станцыю купіць ёй білет на чыгунку. Правёў яе, выяўляючы клопат у розных дробезях, усадзіў яе ў вагоне і доўга глядзеў услед поезду.

І сумна і радасна было яму аднаму ў тую ноч.

V

Зусім жоўтымі сталі вішні і пачалі скідаць з сябе лісты. Ранешнімі першымі замаразкамі мерзлі перад вокнамі сьпелыя бэры... Сонечныя былі дні.

Раз, прышоўшы з работы, пад вечар, Зынга памагаў Пляцінскаму абіраць гэтыя бэры. Наабіралі яны іх некалькі кашоў, рэшту страсьлі; пасля сядзелі на камені каля дзвярэй.

Маўкліваму ад прыроды Пляцінскаму добра было маўчаць. Зынга-ж з тых часоў, як пакінуў піць, таксама часамі любіў памаўчаць. Так і сядзелі яны моўчкі абодва. Пляцінскі вылічваў у галаве сваёй, колькі яму заплаціць упра-

ва чыгункі за ачыстку ўборнай на таварнай станцыі, у Зынгі-ж думкі былі розныя дробныя.

Блізка быў вечар.

— Зынга Захар тут живе? — пачуўся з вуліцы голас.

— А чаго?

— Письмо.

Гэта было незнаёма Зыngu. Цягаючыся па свеце, многа чаго бачачы й перажываючы, быў ён нейк усё-ж далёка душой сваёй ад людзей. І гэта было першае письмо, за жыццё атрыманае ім.

Як малое дзіця, падбег ён да варот, выхваціў з рук чалавека письмо, доўга варочаў яго ў руках, далікатна, паволі, як-бы баючыся чаго, пачаў разрываць яго. Ад няпрывычкі чытаць ён доўга ўглядаўся ў ліст паперы, сьпісаны вялікімі літарамі, пакуль упэўніўся, што Рыта вядзе вялікую й цікавую работу, што яна хутка прыедзе й забярэ яго з сабою.

Письмо было поўна ласкавых слоў і гэта таксама было новым для Зынгі, размякчыла яго, зрабіла падобным да дзіцяці...

Вакол быў пах зямлі, дыму і груш.

Гэтыя грушы, рассыпаныя па жоўтым лісьці, ляжалі ў яго каля ног, і пахам і выглядом навявалі на чалавека нейкую светласьць. Яны

нагадоўвалі яму цяпер нешта мінулае, варушылі ўспаміны аб ім.

Можа й ня было звязана з імі вострых вельмі перажываньняў, але сьветласьць гэта адчувалася. Была яна і ў зямлі, якое многа было пройдзена, была яна ў такіх самых васеньніх днёх, ясных і ціхіх, калі й працавалася й гулялася й многа было перапакутвана. Многа раз білі яго; многа раз ён біў; такім-жа сьветла-здоровым васеньнім днём пахаваў ён жонку сваю... І ўсё гэта, як нешта далёкае і па часу і блізкае, уявілася без асабістых выразных здарэньняў, а так, усё, доўгае, вострае і важнае, бо яно-ж гэта запаўняла жыцьцё, бо, апрача-ж яго, нічога больш ня было, хоць і было яно часта надобрым і пакутным...

Вастрата гэта ахваціла Захара Зыngu.

— Эх ты, брат ты мой,—сказаў ён, коса глянуўшы на Дзяніса Пляцінскага.

Той маўчаў, нешта думаў і ўпарта чухаў бараду.

І раптам зьявілася ў Захара Зынгі патрэба стаць блізім гэтаму панураму чалавеку, вывіць перад ім якую-небудзь шчырасьць. Ён павярнуўся да яго й пачаў глядзець на яго. А той скончыў свае вылічэньні і, мусіць, выгадна для сябе, бо пляснуў рукамі, што мала калі з ім бывала, пакалупаў задумённа ў носе і сказаў:

— Конь мой белы закульгавеў, то няма як ехаць мне сягонья. Дык ты, братка, пастаў мне кватэрку, калі маеш грошы, бо ў мяне якраз сягонья няма. Я табе аддам...

— Хадзем,—рашуча сказаў Зынга, махнуўшы на бок галавою й рукою.

— Удвух?

— Удвух.

— Праўда?

— А я што, не магу йсьці з табою?.. Я-ж табе казаў, набаўлю табе рубель за кватэру, бо не такі я чалавек... Сягонья мне выдалі за работу грошы, і я ня скнара якая-небудзь!

Яны пайшлі, і Зынга ўсё гаварыў. Дайшоўшы да піўной, ён раптам прыпыніўся ў задумленьні; былі ў яго думкі даць Пляцінскаму грошай на гарэлку, а самому вярнуцца дадому, пакуль яшчэ ня позна, але пачуў у піўной знаёмыя галасы і адчуў вялікі смутак, што няма ў яго гармоньні.

— Ну, ты што?—тузянуў яго за рукаў Пляцінскі.

— Хадзем, братка!—адказаў Зынга й палез на ганак.

Там яны сядзелі з Пляцінскім за поўнач, дадому йшлі абняўшыся, пакуль дайшлі, некалькі раз лаяліся, многа раз цалаваліся і нарэшце загнулі на аднэй пасьцелі ў Пляцінскага.

Назаўтра быў хмурны дзень, цярусілася імгла,плылі па небу сіня-чорныя хмары і голяыя вішні перад вокнамі гойдаліся й расказвалі аб хмурнай глыбокадумнасьці.

Зынга не пайшоў на работу. Дзяніс Пляцінскі паехаў з бочкаю ў горад, а ён у нерашучасьці, у нэрвовасьці і ў сьмешным сьпяшаньні хадзіў па хаце і цёр рукі. Пасьля, як прыпомніўшы нешта важнае, патрэбнае і нават неабходнае, хутка адзеўся, абмацаў у кішэні грошы, пайшоў у горад і купіў там гармоньню. Да самага вечару ён цацкаўся з ёю—разглядаў, пробаваў галасы, браў акорды, а як надышоў вечар і зьявіўся Пляцінскі—яны ўдвух пайшлі ў піўную.

Там яны і прасядзелі да дзвёх гадзін ночы.

V

Адзін раз вечарам Захар Зынга сядзеў у піўной і вяла браў на гармоньні мінорныя акорды. Вакол яго гулі падпіўшыя людзі.

Зьверху, з клюбу, чуваць было бурную музыку рояля, а з вуліц чуўся яшчэ ня сьціхшы на ноч шум гораду.

Зынга чакаў „кліентаў“.

— Іграй,—грукнуў грубы й сіплы голас.

Зынга павярнуў у той бок галаву. Там сядзеў даўнейшы гандляр быдлам, барадаты й гоўсты Пруткевіч.

— Што йграць?

— Што хочаш.. Весялі...

— Мажор браць?

— Мажор, шміжор—мне ўсё роўна... В-валі!..

Зынга грануў фэльд'егерскі марш.

— Пачакай,—перапыніў яго вялы голас нейкага сінятварага, зморшчанага чалавека,—зайграй мне разлуку.

Перамяніўшы тон, Зынга зайграў вальс.

— Разлуку грай!—падняўся чалавечак.

— Ты хочаш з галавою разлучыцца, ці не!—заявіў Пруткевіч,—глядзі, а то шыю зьвярну.

— Каму, мне шыю зьвернеш?

— А ты хто такі?

— Я хто!? Я праўшчык фартап'янаў! От хто я! А ты хто?!

Знаёмства гэтых людзей адбылося так, што Пруткевіч падняўся, намерыўшыся даць праўшчыку фартап'янаў па шыі, але тады раптам пасярод піўной вырасла постаць жанчыны. Зынга раптам прыпомніў, што яна дагэтуль сядзела моўчкі, з нейкім маладым, як-бы вайсковым і піла піва.

Нізкая і намазаная парфумай, у чорным, папамятым шырокім пальто з густымі фалдамі, яна адапхнула да сьцяны Пруткевіча й папрасіла Зыngu:

— Падыграйце.

Зынга, гатовы, глянуў на яе.

Жанчына засьпявала:

Ой, у полі ды на волі цераз межы-ы-ы...

Ды дарога разьляглася.

Голас у яе быў сіплы і нечым нядобрым спачатку павеяла ад гэтае яе песьні. Пасьля, як Зынга пачаў ціха, каб не заглушыць яе, падыгрываць, яна нейк павесялела, і голас яе стаў сакаўным нейкім і больш прыемным.

Пазарастала травой,

Каб прайсьці я не магла там...

Яна затупала нагамі, і тады праўшчык фартап'янаў памог ёй прыпеўку:

Ой, гоп!..

Ой, я зелье растрасу,

Ногі лёгка пранясу!..

— Ёграй, братка, — прасіў нехта Зынгу, — на выпі і ёграй.

Зынга выпіў. Жанчына, ня скончыўшы, сьціхла.

— Ёграй польку!

— Польку-сьмех?

— Якую хочаш.

— Якую ты хочаш? Мне ўсё роўна...

— Дай яму выпіць.

— На, выпі ды ёграй.

Зынга зайграў „польку-сьмех“.

— Зайграй от што... Падыграй.

Гэта прасіў праўшчык фартап'янаў.

Абцёршы вусы, ён яшчэ выпіў, паднёс шклянку Зыngu і яшчэ выпіў сам. Зынга нарыхтаваўся.

— Слухай!..

Зынга рассяцягнуў гармоньню, а той засьпяваў.

Р-р-размалюю прачындалы.

Р-р-разв'яну ўсе прыстр-ройкі...

— Ты што за злыбеду сьпяваеш, эй ты!..— гукнуў Пруткевіч.

— Зынга, не падыгрывай яму!

А той змоўк, плюнуў, абцёр вусы і залепятаў сьмешным голасам і п'яным мотывам тое самае.

Пруткевіч сарваўся з месца, схваціў яго за плечы, падняў вышэй стала, грукнуў яго нагамі па падлозе і, патрасаючы ім у такт, страшнаю актаваю зароў:

Дзед б-боб-б малаціў

Б-баб-а падсявала...

Зынга, радасны, з усіх сіл рэзнуў на гармоньні гэты мотыў, а Пруткевіч, адкінуўшы ў бок праўшчыка фартап'янаў, пайшоў трапака.

Тады зьявіўся буфэтчык і яшчэ двое з ім і пачалі разганяць вяселье.

— Сталоўку зачыняць цераз цябе!—крычаў
буфэтчык Зыngu.

— Сталоўку?!—грозна запытаў Зынга.

— Сталоўку!

— Пайшоў ты к... з сваёй сталоўкай.

Буфэтчык схаваў яго за каўнер і выпхнуў
на вуліцу.

Падыгрываючы нейкі мотыў, Зынга прайшоў
паволі дзеве суседнія вуліцы, пакуль яго не
разабраў хмель. Тады вярнуўся і, лаючыся і
йграючы, пайшоў дадому.

Дзяніса Пляцінскага ня было дома, і сены
былі замкнёны.

Зынга пастаяў каля дзвярэй і дагадаўся,
што трэба выняць вакно, але ногі ўжо ня тры-
малі яго й галаву вадзіла ў бакі. Ён там-жа
аб'ехаў на зямлю, дзе стаяў. Абняўшы гар-
моньню, ён так і задрамаў, трасучыся ад холаду.

Перад самым днём прыехаў Дзяніс Пляцінскі.

— Хто гэта?—запытаў ён моцна.

Зынга маўчаў.

— Хто тут?—мацней гукнуў Дзяніс.

Чалавек падняў галаву.

— Захар?!

— Зьмёрз я,—адказаў Захар, ляскаючы
зубамі.

— Ідзі ў хату.

— Адамкні дзверы.

Ніяк ня мог сагрэцца Зынга. Тросься ён доўга, пачаў стагнаць, а пад вечар у яго зьявілася гарачка. Ноччу ён упаў у бяспамяцтва.

На другі дзень Пляцінскаму было многа клопату—хадзіў ён па доктара і завозіў Зыngu ў бальніцу...

Няведаныя ім раней пачуцьці апаноўвалі яго...

VII

Пахла зямля, і вецер адносіў вугольны пыл у поле... Ціхая была трава, пажайцеўшая і прыпаўшая да зямлі. Ясна было...

У той дзень і памёр у бальніцы Захар Зынга.

Дзяніс Пляцінскі запрог свае коні ў старыя драбіны і моўчкі адзін павёз яго хаваць. Ён сядзеў згорбіўшыся на белай, новай, пахучай смалою, труне, паволі, як-бы з нейкай упэўненасьцю, сьцёбаў пугаю коні, а як яны прабавалі бегчы—стрымліваў іх...

Вечарам ён доўга сядзеў адзін, цёр пальцамі твар і сярод ночы раптам падняўся і, сам з сабою разважаючы, пашоў даў тэлеграму Рыце.

Рыта прыехала цераз дзень раніцаю. Таксама ясна было.

Яна з Дзянісам Пляцінскім мала гаварыла, хадзіла на магількі і, як прышла назад, раптам сабралася ехаць.

— Паедзеш?—сказаў Пляцінскі.

— Паеду.

— Саўсім?

— Ня ведаю. І яна пайшла на станцыю.

Ён дагнаў яе за варотамі, схваціў за руку і, трасучы яе сваімі каравымі цвёрдымі пальцамі, усё гаварыў, глытаючы словы:

— Дачушка... родная... Рытачка... родная...

Яна абняла яго галаву і пацалавала ў зморшчаны лоб.

Ён больш яшчэ сагнуўся і пайшоў паволі назад. Чераз хвіліну ён запрагаў коні ехаць на работу.

А яна ішла да станцыі бакавою пуцінаю чыгункі. Лёг ужо чорны вечар і, прытаіўшыся, маўчала зямля. Толькі горад повен быў зыкаў. Яны беглі над зямлёй, шырокія, неабдымныя, магутныя сілай стварыўшага іх чалавека. Яны маглі зрушыць сьвет сваёю магутнасьцю—так гэта ўздымалі яны істоту чалавека...

Бяскончнасьцю, у вагнёх, ішоў факельны ход... Ня было канца ні зыкам, ні людзям, ні пачуўцям. І на мяжы іх думак вырасла ў Рыты: „Усё чалавецтва ў гэтым ходзе“...

Поезд крычаў і стукаў, зьбіраўся адыходзіць, а Рыта стаяла, ахопленая жаданьнем пайсьці туды, і з усімі ўсё йсьці ды йсьці...

1926 г. Травень.

ГАВОРКА УНОЧЫ У ДАРОЗЕ

— Тпр-р-р!..

— Што там?

— Гужы ад'ехалі.

— Чаго-ж яны?

— Хамуціна лопнула.

— Ну?!

— Яйправа. Як выяжджалі, дык, ліха ёй, тады ўжо ледзьве ліпела... Тпр-р-р, ня ўстоіш!.. На, патрымай лейцы, а я зьлезу папраўлю... Няхай яна згарыць нечага, гэтакая работа; дзе коратка, там і рвецца... Жывот баліць...

— Дык чаго-ж ты палез, калі табе живот баліць, то йдзі сядзь—я папраўлю.

— От, я й сам папраўлю; живот ужо, можна сказаць, перабалеў, пакідае ўжо.

— То гэта ён табе ўвесь час балеў, а ты сядзеў ды маўчаў!..

— А што я крычаць на ўвесь гэты лес павінен, ці што?

— Ты хоць-бы мне сказаў!

— Ну, то што ты мне паможаш! Што ты—
доктар?! Тут і доктар, каб прышлося, пакуль
рады дасьць, дык галаву скруціць.

— Чаму?

— А таму, што ў мяне гэты жывот вел-
мі-ж сіберна сорваны.

— То ён у цябе сорваны?

— А ты думаў які?! Сорваны.

— Як-жа ты яго сарваў?

— От дзіва ўгледзеў, што чалавек жывот
сарваў. Ці гэта, я-ж кажу, дзіва?! Як новыя
падрубываю сваю старую хату падкладаю, дык
бервяно падняў—от табе і ўся музыка!

— Як-жа ты робіш?

— Рабл-лю, уг-га! Калі з раз на тыдзень
або два і пакачаюся жыватом, дык нічога-ж ча-
лавек не парадзіш. На тое ён і сорваны, каб з
ім качацца. А раблю—ручніком перавяжу яго,
перацісну, дык ён і нічога, маўчыць... Тпр-р-р!..
Мухі-ж, здаецца, не сякуць, што ўстоіць, пад-
ла, ня можа; дай хамуціну перакруціць!.. Дык
так і раблю. А калі, бывае, зьём што-небудзь
цяжкае, дык тады, праўда, калі схваціць ён мя-
не, гэты самы жывот, дык, здаецца, на сьвеце
ня жыў-бы. Енчыш-енчыш, качаешся-качаешся,
няма горшае пакуты, няхай яно нікому добра-
му. Каб тады, здаецца, хто сказаў: „От, табе,

сьмерць“, дык падзякаваў-бы яму за гэта: так пакутаваць даводзіцца.

— Ты дурны, я табе скажу.

— Чаму?

— Яшчэ й чаму! Таму, што дактары цяпер табе гэты твой живот так могуць вырабіць, што не пазнаеш—той гэта самы живот, што мучыў цябе, ці другі; ніколі ён не забаліць тады табе, як бык будзеш здароў.

— Я гэта й без цябе ведаю, што ты мне гаворыш.

— Ну дык чаго-ж ты?

— Чаго?

— У бальніцу чаму, кажу, не кладзешся?

— Баюся.

— Чаго ты баішся?

— Страшна нейк, ліха на яго. А як ня вытрымаю гэтае рапарацы?

— От д-дурны! То кажа, калі схваціць, дык усякаму за сьмерць падзякаваў-бы, а гэта баіцца, калі яго правіць будуць.

— Мала, што тады кажаш. Гэта толькі кажаш. Што ў сьвеце лепш за жыцьцё? Чым ты яго падменіш?

— Здаровы живот—гэта-ж жыцьцё!

— Я гэта й без цябе ведаю... Каму ты гаворыш!

— Ну дык чаго-ж ты?

— Нічога, а толькі вось страшна. Ну, а што, калі яны мяне зарэжуць, рапарацу робячы. Тады што?

— Які цябе чорт зарэжа! Цяпер нікога яшчэ не зарэзалі, гэтакія жываты, як у цябе, правячы.

— Але я цябе пытаю, як зарэжуць, тады што?

— Ну, нічога, прыстаў, як смала. Калі зарэжуць, то будзеш зарэзаны... Але я табе кажу, што не зарэжуць, а жывот гэты твой зробіць, што будзе ня жывот, а лялька.

— Але як зарэжуць; ня прывычнае, браце, дзела, няхай яно згарыць!

— Хто цябе будзе рэзаць, дурны ты!

— Ну, добра, добра. Я-ж нічога... Пацягни к сабе правую ляйчыну.

— Ну?!

— О так, о!.. Пуга ў цябе? А-а-ха-г-ха-а-а-г-г... Кхэ, кхэ!.. Кашаль нейкі сіберны, ня людзкі!.. Ужо з поўгода душыць, рады няма. Мусіць коклюш, ці якое ліха.

— То чаму ты ня лечышся?

— А ч-чорт яго, можа сам пройдзе.

— А б-братка-ж ты мой, ды які-ж ты дурны, ты-ж сам сябе губіш гэтымі сваімі хваробамі...

— Я не кажу, што я лішне разумны.

— Гы-гы-гы-гы...

Чаго ты рагочаш?

— Гы-гы-гы-гы...

— ... Гужы дзэгцем у нос даюць—нядаўна я іх вымазаў... Но, пашоў!

— Чаго ты гэтак пагнаў адразу, дай хоць агледзецца, ці гэта гэтак ляцяць на зламаныя шыі? Да дня даедзем.

— Ды яно даедзем.

— І жывот некалі на ляльку вырабім... гы-гы-гы!..

— От табе сьмех, чорт цябе ведае чаго?

— Ды мне ня сьмешна.

— То чаго ты рагочаш?

— А што, ня можна парагатаць?! Ты думаеш, калі хто рагоча, дык гэта яму заўсёды сьмешна?!

— Но, малы. Эй, фюйць!..

— Не гані, вельмі-ж драбіны трасе па гэтых карчолах.

— А чорт яго ведае. Вельмі-ж ня люблю язды гэткае, калі конь ледзьвё ногі перасоўвае. Усё роўна, як галодны ваду п'е.

— А чаго ляцець, канечне, задраўшы хвост... Д-дай закурыць.

— На.

— Дажды праходзяць. На аўсы, значыцца... ах... любата!

— Но!..

Сорваны живот быў гэта ў Анісіма Гаркавага, і ехаў ён цяпер у горад пастарацца, каб аддалі яму назад чвэрць дзесяціны зямлі, якую ў яго пры перарэзцы няправільна, як ён лічыў, адрэзалі. Нядаўна ён купіў каня і цяпер усё гнаў яго, каб той бег. Гэта патрэбна было перад Аўгустынам Зылінгаю, што ехаў з ім. Сын яго, электротэхнік у дальнім горадзе, напісаў, што захварэў, і Аўгустын Зылінга пад'яджаў цяпер у горад на станцыю чыгункі, каб выехаць да сына... Была ў яго ўпэўненасьць, што сын ачуняе і ня было загэтым непакою і ехаў ён па другой прычыне. Цяпер ён управіўся з усякаю сваёю работаю і меў вольны час, а сын яго нядаўна ажаніўся і яму вельмі хацелася паглядзець сынаву жонку. Быў ён вясёлы і падумваў часамі аб цяперашніх сынавых справах з жонкаю і аб самай жонцы.

Анісім таксама ня лішне сумаваў. Цяпер кашлю ня было і живот пакінуў балець. Ён цешыўся з каня ды з ярыны, што добра паўсходзіла...

І ў абодвух у іх пакрываліся гэтыя настроі цішынёю хмурнае ночы вясны. Варушыліся ў іх кепска вызначаныя для думак жаданні, і думкі цягнуліся і плылі вакол вострых і тупых пунктаў...

Ехалі па яснай вільготнай і цёмнай дарозе.
Драбіны падляталі ў гору на ламаччы і карэнь-
нях і моцна пахла вясёлаю цвільлю лясных
размахаў...

Выехалі з лесу і перад імі, у палёх, плыў
ясны змрок, уставалі цёмныя абрысы кустоў,
веялі лагчыны дзікім размахам і застаўлялі ду-
маць, што тут у куп'ях дрэмлюць птушкі.

Маўчала трава ў веснавых сьлёзах...

* * *

Лягу я на зямныя дарогі—колькі па іх пра-
паўзла і прайшло істотаў. І колькі яны пра-
нясьлі па гэтых дарогах суму і радасьці..

Абніму я зямныя дарогі.

1925 г. Верасень.

З Ы М Е С Т .

	Стар.
Хвоі гавораць	3
На пыльнай дарозе	40
Пробуюць грушы шумець	46
Маленькая драма	54
Захар Зынга	66
Гаворка ўночы у дарозе	102

Центральная
бібліятэка СССР
Імя У. І. Леніна

Бел. аддзель
1994 г.

Кнігі таго-ж аўтара:

„Апавяданьні“ 1925 г. цана 20 кап.

„Срэбра жыцьця“ 1925 г. цана 20 кап.

„Па дарозе“ 1925 г. цана 25 кап.

„Пачуцьці“ 1926 г. цана 75 кап.

+

60K

W

ЦАНА 50 кап.

800000004033797

574

✓